

ПРЕТПЛАТА
на годину
20 динара
(круна) а на
 $\frac{1}{2}$ и $\frac{1}{4}$ год.,
пола и четврт
те суме.

ЗВЕЗДА

ИЗЛАЗИ
два пута,
10. и 25.
у месецу

Уредништво
Васина ул. 4.

Власник
Павле Маринковић

Свеска 14.
БЕОГРАД 25. јули 1912.

Уредник
Бранислав Ћ. Нушић

Свет. Стефановић

НОВА ЉУБАВ

Жено, ја те волим новом страшњу једном:
Дође час и моја љубав мртва поста,
И кад је сахраних у покрову ледном,
Ни спомена од ње, само туга оста.

Тад мрак звезде мојих чежња све погаси;
И све цвеће мојих башта тужно свену
Као мртви снови; и сви златни часи
Кò селице мртве у таласа пену

Паше. И што стиже домовини новој,
У пустињу доспе мртву и бескрајну.
Тад осетих душом, у пустоши овој,
Једну страшну чежњу, огромну, очајну;

Кò пустињска песка вечно незгашена
Жеђ, силно дубока, до дна свију мора;
Кò свемоћна жудња, скоро пригушена
Рањених створова, згажених бокора,

Искрханих грана, сломљених цветића;
Као страшни ужас уништења, страва
Ништавости, гроза свију живих бића:
Нова то је љубав, кò молитва, права,

Што се сама својим тајанством опија:
Том неситом жеђу, која све убија,
Том бескрајном чежњом, што све оживљава,
Тим нирванским страхом, што све одржава.

Њ Е М У

Не призивам Тебе у часови туге,
Кад посумњам, да ће икад боље бити;
Јер зашто да слушаш глас Твојега слуге,
Кад ни мисли моје не могу Ти скрити.

Кад прозиреш мисли, чему речи тада
И молитве које и филистри знају, —
И сви они, који надају се рају;
Док им живот овде тако тешко пада...

Не призивам Тебе, кад ми срце врело
Од прилива срџбе замире и стаје;
Јер моја се душа нит' плаши, нит' каје,
За све што је са мном Искушење хтело.

Грехови су моји незнатни и мали,
У овоме паклу што око нас кључа...
У коме су лик Твог Сина саковали
За своју рекламу од сребра и туча.

Не призивам Тебе, нит' молим, нит' просим
За дарове Твоје; ал' верујем да си
Био и да јеси — у себи Те носим
И себе у Теби... и док тутње часи
Вечности крај мене, по бескрајном путу...
Ја без страха чекам последњу минуто.

БОЖАНСТВО

Њу је плава поноћ у бледоћу чела
Целивала с мноштво звезда и планета,
Са тишином целог заспалога света
Поноћ плава, мирна, звездана и смела.

Њу је дан целиво са свога врхунца
Са сјајем у обе потамнеле зене;
Те су очи сада хитре као сене
У којима лебде два божанска сунца.

Ја њу волим такву због бледоће; желим
Само њу да видим, тај израз признања
С погледом у коме једна срећа сања,
Срећа са животом и очима врелим.

Али дан, вај, смрти у немој самоћи
Збрисаће на њеном бледом, нежном челу,
Све звезде и поноћ плаветну и смелу,
Све мирне топлине и пољупце ноћи...

И тад осим мене нико знати неће
Да је она била један израз бога,
Неба, душа сфере и дах Вечитога,
Израз једне моћне и далеке среће!...

НЕОПЛАКАНИ ГРОБ

— СЛИКА ИЗ СТАРЕ СРБИЈЕ —

Боривоју Ј. Поповићу

I

Зора је забелела. Тихи ветрић заћарлија, да лагано буди живот успаван; пољуљкује мале цветне крунице у башти, заниха танке гранчице на дрвећу, и лишће тихо зашушти. Цвркул птица несташно пробија тајанствену тишину, песма птица певачица весело одјекује по тихоме простору по коме се светлост дана лагано разлива. На блиставу видiku небо се зарумени, као одсев пожара који висока брда закривају. Пожар је све јачи, те је и небо све руменије, докле се и светли сунчани зраци не просуше по висовима, да брзо затим обасјају и брежуљке и долине, и шуму и поље.

Кроз лишће на дрвету испред чардака проби се један зрачак, засја на челу Митрину, спусти се на големи дукат на грудима њеним и разасу по шареноме ткиву на разбоју. А за разбој на чардаку Митра тек села беше, прекрстила се и у десну руку узела мећик, а левом се пружила за брдила. Очи јој засенише и она зажмири, али за тренут, па, сунцем обасјана, зашкрипа скрипкама и поче лагано ткати.

Тако она рани свако јутро, хитајући да што више уграби, докле сунце неје освојило.

И пређе је ранила, док јој Марко био жив, али неје одмах за разбој седала, већ по кући спремала, да најпре *њега*, мужа, дочека кад устане, да га подвори и да га у чаршију испрати. А сад, устаје да туђе ради, да за кћер и себе заради.

Митра је на гласу са својих радова на разбоју. Њено платно од верем-памука или од свиле такво је, као да у руке неје узето; танко је, да се дахом једним може одухнути. Њене бошче ђаковачке, на којима су изведене живописне шаре од памука алеве, плаве и других боја, чувене су по целој

мећик = чулак.
бошча = прегача.

Гњилану. Па радови њени на Ђерђефу од свакојаке свиле и клободана! Јест, јест, златне су руке њене. То су понајпре оцениле ануме и каде, па су је за то разним порудбинама обасипале.

Марко је из Пећи, где је кујунџијски занат радио, а и Митра је оданде, где је и радове ове изучила.

Има више година како су се настанили у Гњилану. Осим разлога, што у Гњилану неје било ниједнога кујунџије, намеру њихову да се из Пећи уклоне појачавала је и једна велика породична непријатност. Сестра Митрина потурчила се. И да је то учинила по невољи, присиљена, преварена, не би то био необичан случај, те им тако тешко ни падало не би; али је она пред влашћу изјавила да драговољно напушта веру своју.

Те срамоте они, необично осетљиви, несу могли подносити и под тим прекором несу могли остати у Пећи.

А радња је Маркова у Гњилану напредовала. Његовој се вештини дивили и Срби и Турци. Радови се његови слали као угледни поклони и у друге градове, па чак и у Цариград. Поручбина је имао тако много, да неје могао свих на време да задовољи. Због тога је долазило до речи с појединим Турцима, који су с претњом остављали његов дућан, али је Марко толико храбрости показивао, да су напослетку попуштали пред њим и вештином његовом.

— Такви су сви мајстори ћамили, — правдали би Турци Марка. — Ако неје лен, он је пијаница; ако неје пијаница, он је бесан, пуст. Такви су сви ћамили ..

Али је Марко ипак правио разлику између појединих Турака и знао је како ће се према коме понашати. Неке је нарочито истицао и хтео да задовољи и обвеже, и онда су они спрам њега пажљиви били и о његовим жељама и молбама рачуна водили.

Међутим, на челу Маркову и Митрину виђале се боре, дубоке боре, које су тешки ударци судбине њихове резали. Њихов је дом често самрт походила, и већ је неколико хумки над породом њиховим, у гробљу гњиланском. Хумке су мале и још свеже, јер их и сада још влаже горке сузе материне.

Сва им је утеха њихова јединица Милица, у коју су с необичном нежношћу очи упирали, над којом су са стрепњом у души лебдели. Зато су је и обасипали свом милоштом уцељена срца родитељска.

Оделом се издвајала од остале деце, врсница својих. На њеном широком челу свагда се сијао дукат, изнад којег је

клободан = шик.

ћамил = необичан вештак, савршен.

танки мафезић главу повезивао као чајка, обухватајући донекле дугачку плетеницу бујне црне косе; уши су њене китиле обоце од најтање жице срмене, о којима је висио по један мали дукатић.

Тако накићену, Марко би по који пут водио у дућан и тамо јој давао разне наките, да се забавља, а она би на све прстиће навукла прстење, затим скидала и опет намештала и гледала с особитом радошћу.

— Син ми је ово, син, а не ћерка! — одговарао би Марко на питања појединих муштерија. — И син и ћерка — све ми је ово! — па би с родитељским поносом погледао у Милицу, која би крупне црне очи спуштала, а дуге црне трепавице осенчавале би њено лице бело.

— Нека је жива!... — говори муштерија, а очију не одваја од ове необично лепе девојчице. — Машала! машала! — прошапутао би најзад и као поплувао би је, да је не би урекао.

Увече би Марко подсећао Митру, да не заборави да умије Милицу, јер су је многи гледали у чаршији, а свакојаким очију има.

Митра би то и иначе урадила; а кад би Милица раније заспала, она би је макар поплувала и прстима превукла преко чела, очију и образа.

Често би Марко узимао Милицу у крило, метао на колено, руком би повлачио по коси њеној, миловао по образима, љубио и, пун среће, говорио:

— Море, о ово ће се, — и онда би главу Миличину хватао и на груди своје стискао, — о ово ће се бити краљеви... седам крајева ће се бити!... Али ја не дам лако! Знаћу ком ћу дати! Јест, Бога ми, јест!

И онда би опет гледао у лепе очи кћери своје, и опет је миловао и љубио.

Тако је Милица расла пажена и мажена од родитеља, чувана од урокљивих очију.

Али једнога јутра Марко ненадно умре. Митра му донела кафу, и он тек попио, закашљао се, затим се завалио и убрзо издахнуо.

Митра је сама с Милицом. Милица је топрв осму годину узела. Сада се мајка и више бринула о кћери јединици, полажући сву наду своју на њу; упињала се из све снаге, и дању и ноћу, да сироче што мање осети да оца нема...

Две су већ године протекле. Митра је зато мафез затворене боје заменила мафезом отвореније зејтуни боје.

И јутрос је поранила пре сунца и села за разбој. Мафез

мафез, мафезић = марама повезача.

чајка = врста повеза главе.

машала = том се речју исказује дивљење.

на глави одрешила и крајеве преко темена пребацила; широке рукаве беле кошуље загрнула и за чохано јелече на раменима закачила. Лагано тка. Брдилима не удара снажно; стопалама притискује лако, да скрипке јако не шкрипе, да се Милица не би пробудила.

Милица спава на диванани.

Мало, мало, па мајка погледа на ону страну и онда продужује лагано ткати. Убацује мећик, удара брдилима, шкрипе скрипке — а мисли Митрине у прошлост лете.

Прелази успомене редом, почињући од најранијих у очевој кући, затим оне везане за мужа њенога, док су у Пећи били; на појединима се радије и дуже задржи, а непријатне брзо прелази, — уздахне и оставља их... Сећа се своје лепе сестре. Њу потурчи Јашар-бег, и она је сада жена његова, беговица, Туркиња. Богата је, рахат живи, али је веру погазила, онај свет изгубила. И душу изгубила, и мајку и оца у гроб отерала: отац пресвисну од срамоте, а мајка за њим брзо оде... Не требају јој поздрављени, на част јој поклони које она шаље и поручује како је ипак сестра њена, како је сестрински воли. Неје сестра њена, неје; она је сама пристала да се потурчи, она се тиме одрекла њих. Сећа се баш тога тако живо, да и сада, чини јој се, осећа румен стида, и сада мора да крије очи од погледа целог света...

Прекиде мисли, застаде с лупом брдила, јер јој се учини као да је Милица зове, и окрену се на ону страну. Али Милица још спава.

Митра продужи успомене своје. Сети се деце своје, сада гробова милих својих. Она јој у мислима оживеше са свима оним што је срећном мајком чинило, што је небо њено осигавало. Па он... он, муж њен, отац деце њене!

Дубоко уздахну Митра и тужно главом зануха, па се опет маши мећика, и скрипке зашкрипаше једноставно.

Не хтеде више по прошлости, она стаде мислити о будућности. А будућност јој сва у јединици њеној: она је ведри и обасјава, а она је, само она, може и...

Митра се стресе; кроз жиле њене ледена струја проструји при помисли на судбину остале деце њене.

Устаје од разбоја и лагано прилази к ћерци својој. Она спава. Руке је пружила преко јоргана; на грудима јој се јелече лагано диже и спушта; испод левога рамена спушта се дебела плетеница црне косе; по лако зарумењеном лицу и челу сијају се росне капљице, на којима се задржала попала растрсена косица.

Мајка је пажљиво гледа. Хтеде да се пружи да јој дигне косицу с лица, али боји се пробудиће је.

— Нека је, нек ми спава, — говори у себи Митра; — биће времена кад ће морати да рани и другога да двори. Док је код мајке, нек поживи.

Опет је гледа. Затим устима учини као да је пљује, да је не би урочила, и врати се разбоју.

Сунце се попело за неколико остана. У блеску његових зракова ишчезавају испред њега мали беличасти навиљци у обасјаном широком плаветнилу неба. Из суседства чује се шкрипање чекрка на бунару, довикивање, разговор, смех.

Митра то ништа не види, не чује; она, погнуте главе, гледа у ткиво своје и шаре на њему, а рој мисли слеће на њу: мисли тужне о прошлости, мисли брижне о будућности.

II

Кућа је Маркова одмах иза високога зида којим је порта црквена опасана.

Најближи је сусед Дима агин, кога зато тако зову, што је од малена служио у Шахира аге Новобрђанина. Преко пута је ред кућа у турскоме крају. Кућу Маркову везује с портом капиџик, а из порте се може ићи у чорбаџијске куће у српскоме крају Ѓџилана.

Митра се и за живота Маркова осећала као туђинка у овоме месту; њу је, тако осетљиву, пекла срамота коју је набацала сестра њена, и знала је да то не може ни овде остати тајна, коју је донекле могло покривати име мужа њезина, име мајстора ћамила. Зато она неје никуд ишла, осим у цркву и на гробље, и неје се ни с ким дружила, већ само с најближим суседама.

И сада, по смрти Марковој, Митра би о свечаницима ишла у цркву, поведавши за руку Милицу, а о великим је празницима обнављала сећање на своје мртве похођењем гробова њихових.

О ову се дужност никада огрешила не би. „Не, не, не могу да пропустим да њих, мртве, не обрадујем — то је њихово!“ — говорила би у себи, па би уздахнула. Иначе је по ваздан за разбојем, а Милица би с времена на време села за чекрк и насукала цевке.

Штедела је мајка Милицу и у раду, да не би осетила да оца нема; као што се и усиљавала, да Милица буде свагда онако лепо одевена, како је била и за живота очева.

Каткад је испраћала Милицу у друштво њених врсница,

остан — штап на коме је утврђен гвоздени шиљак за терање волова.

кћери чорбаџија Дике и Јованчета и суседа, испред порте црквене.

Другарице су је радо примале, уводиле је у кућу, дивиле се обоцама у ушима и сјају дуката на челу и грудима, узимале у руку њену дугу плетеницу, повлачиле руком по њој, по везеном јелечету, а Роска је грлила, грлила, вичући: „Слатка Милице!... Убава, убава Милице!...“

Али за мало. Сенка прекора, која је засењивала лице Миличине мајке, спуштала се лагано и на чисто чело ове дивне девојчице. И ено: друге две, старије необично погледају у Милицу, одмерају је, па се онда згледају међу собом, згледају, казујући тиме и своје чуђење и неко подсмевање. По која мајка, пак, жена чорбаџијска брзо би очи с Милице у своје дете, па ће онда прошапутати или рећи у себи: „Хм, мајка јој туђе ради, с разбоја не устаје, а дете обучено као да је не знам чије! Хм!...“ Друга би: „Убава је, кажу, убава. Па и дрво је убаво, само га обуци и накити!...“ А нека би, пак: „Зар то мајка заради! Не, већ све шаље она потурченица. Потурчењачка кућа... потурчењаци!...“ — и онда би очи у Милицу, па махнула главом.

Милица неје могла то ни да опази ни да осети. Она је находила задовољства у игри и забави са својим другарицама; њој је само криво било што другарице често опомињу њихови да не чине то ово, то оно, што их спречавају у игри и прекидају позивањем на послове.

Али ни од другарица њених неје могло бити сакривено — баш се по одласку Миличину почињао разговор, и оне су могле чути, како је Милица из потурчењачке куће. Другарице су веома изненађене тим гласом, и кад је Милица први пут дошла после тога, могла је да осети хладноћу њихову. Другом је приликом једна с чуђењем упитала, је ли истина да је тетка њена Туркиња...

Салија-када, жена Шаћирагина, ишла би који пут у Призрен родбини својој. По њој је почела сестра да шаље Митри поздраве и поклоне, а она би јој то предавала преко Тоде, жене Диме слуге својега.

Тако је Митра дошла у још ближу везу с овом најближом суседом а преко ње и с кадом Шаћира аге.

Та је веза сада, после смрти Маркове, појачана, јер су јој и чешћи поклони од сестре. Ти поклони несу само у разним материјама и стварцама, већ и у новцу; и не доноси их из Призрена само Салија-када, већ и сам Шаћир-ага или његов син Ариф-ага. Осим тога, Салија-када је давала радова Митри и препоручивала је и другим кадама и анумама.

И пређе, за живота Маркова, кад би Тода казивала поруке и поздраве сестрине, Митра је одмах давала знак да се не говори гласно и да се то ником не казује. И од Марка се ово крило. Митра би, кад би само могла, чак и од себе то сакрила. Њој је толико непријатна ова веза, да би највише волела да је се сестра никад и не сети; као што би јако желела да је и сама сасвим заборави, канда ју ни имала неје. Али ето не може. Шапутом прима поздраве, тајно слуша поруке, са стидом узима поклоне — али не одбија, не може да одбије. Сада пак, кад је без мужа остала, пажња је сестрина добро дошла, њена је помоћ баш потребна. Па ипак све прима хладно, с неким прекором савести, с неком врстом гнушања.

Јутрос је сама када Салија дошла и с њом Тода носи један повећи завежљај.

Салија рече Тоди да спусти завежљај, па да иде, а она ће затим Митри: да је много поздравила сестра, много, — и стаде завежљај да дреши.

Митра похита те испрати Милицу у башту.

Салија-када разгрну један обмотач и пружи тканину Митри. — Ово теби за минтан.

Митра погледа кутнију затворене боје, али ни речи не рече, већ само уздахну.

— А ово за твоје девојче.

Митра прими џанфез за минтан.

— Ово да изаткаш девојчету за кошуље, — и пружи пакло најтањег памука.

— А ово, — и маши се Салија недара, те извуче убрусић, одреши га и пружи две беле меџидије, — ово за трошак теби и девојчету.

— Ово ти је пратила Најле-беговица по мојему Арифу, који синоћ дође из Призрена. Она те овде има, — и показа на желудац, — и ако си ти друге вере, и неће никад да те заборави. Ви сте опет једна крв, једна вас мајка родила... Питала Најле-беговица за тебе, питала; питала и за девојче твоје, много, много...

Митра ћути, стид је обузима, у њену се грлу нешто пење и она се оте и дубоко уздахну.

— Што уздишеш? — упита је Салија. — Не бој се! Пратиће ти сестра још трошка, послаће све што треба твоме девојчету. Њена је брига — не бој се!

— Не, не, не бојим се, — одговориће Митра. — Бог се брине о свакоме — хвала му! Не треба... — хтеде рећи сестра,

кутнија = свилена ћицајка.
џанфез = свилена тканина.

али не могаше превалити преко језика — не треба да се брине и да се... толико троши.

Изговори то Митра, па одмах додаде :

— Треба и њој.

— Дао њој Бог доста — лако је њој, — прихвати Салија-када ; — пуна свака страна. Неје кућа, где она живи, већ сарај. Па измећарке, измећарке — нема она да се помакне ни за оволико, — и показа врх нокта. — Чифлук, у чифлуку опет кућа, те каква висока кућа ! Колико раје има Јашар-бег што му ради ! Један је Јашар-бег, мори, један !

Митра мисли на срамоту коју је сестра нанела имену оца свога, угасила кућу њихову. То је цена по коју је доспела до богатства, цена по коју се шири по сарају !

Ћути Митра.

— Него, — продужује Салија, — поздравила те Најлебеговица, много те поздравила, да јој пустиш у госте девојче твоје...

Митра се страшно пренерази... упре поглед у Салију, не трепћући.

— Кад ја идем, — настави Салија-када, — са мном да пође. Ти знаш, кад је са мном као да је с тобом. Нека седи тамо колико хоће, па ћу ти је опет ја вратити. Чуваће јој веру, закон, пост, као да је код тебе. Тек воли да је види ; може бити зато више воли, што јој Бог неје деце дао.

Митра не чује шта Салија говори ; њој се у тренутку учини као да већ Милица неје код ње, да је одведена.

— Не, кадо, то не може бити... никад не може бити ! Само то не, никако не ! .. — узбуђено повика Митра.

— Зашто ?!... — као у чуду пита када.

— Зато... што... — уздржава се и свлађује Митра — ја не могу без Милице ни дана једнога, ја не могу ноћ да преноћим без мојега слатког детета. Мене је змија ујела, и то не једанпут : ја имам толико гробова деце своје — ох, јадна ја !...

И сузе ударише Митри и стаде плакати.

— Не плачи, мори, не плачи, — поче је Салија умиривати ; — ја ти само изручих поздрав и жељу твоје сестре, па ти како хоћеш ; ако нећеш, ништа неје ни било. Здравље Боже...

Кад отиде Салија-када, Митра брзо сакри поклоне сестрине, а остави само пакло памука.

— Што си плакала, нано ? — пита је Милица.

— Ништа, ћерко, онако... ражалила сам се, — одговори Митра и уздахну.

— А што је дошла када ?

— Ето донела памука, да јој ткам платно... Него, хајде ти за чекрк: намотај ми коју цевку. Хајде, ћерко!

То рече и сама уђе у разбој и, узбуђено, повуче за брдила.

Скрипке шкрипе, брдила ударају, а Митри пред очима Салија-када, у ушима јој зује речи њене; у мислима пређе на сестру, па се онда сети оца, мајке.

Уздахну Митра и главом заниха.

Никад јој несу тако тешко пали поклони сестре њене; никад неје јаче пожелела да ништа, ни листа једнога белог не прими од ње, — па шта јој Бог да.

Али... помисли на Милицу... баци поглед на њу, а она, оборених очију, обрће чекрк и гледа у цевку како се брзо окреће и све је пунија, дебља.

Сажали се и, пуна топле нежности, рећи ће Милици:

— Доста си радила, дете моје. Остави раду, одмори ми се. Сиђи у башту, или хајде Мари Дикиној.

Међутим, Милица је све ређе ишла у ове чорбацијске куће, у друштво чорбацијске деце. Загонетно јој и одвратно оно шапутање, згледање, они погледи управљени на њу; опажа све веће туђење, све јачу хладноћу код другарица. Последњи пут кад је била код Маре, само је Роска била према њој она пређашња. Али је одмах опазила Милица и како су друге, намргођена лика, стрељале Роску и Роска се са тих погледа трзала и повлачила. А кад је полазила, неје ју нико задржавао, нити је ко понудио да опет дође.

Због тога је Милица или остајала код куће, или одлазила у најближу суседну кућу Диме агинога. Султана, кћи његова — можда зато што неје чорбацијска кћи — врло је радо примала...

Тако су протицали месеци и године.

Милица је већ одрасла девојка. И ако неје још „у терл'к ушла“, ипак на улицу не излази. Место тога, стане иза врата, па, заклоњена, звири на улицу.

Ни у цркву не иде више о празницима; међутим, једноничила је с мајком целу прву недељу Великога Поста и Средопосницу, па ће и Велику Недељу.

Мајка је уводи у разбој и учи је да тка. Набавила је и и ћерђеф, те је већ навезла неколико тулбената с малим лаким шарама и три учкура.

Престала је била да иде у суседне чорбацијске куће. Али

терл'к = дугачка горња хаљина од црног сатина. „Ући у терл'к“ значи задевојчити се. А девојке не може видети нико од мушких, осим рођака. У „терл'к се улази“ на Цвети. Девојке се причешћују или у Тодорову Суботу, или у Лазареву Суботу, или, већином, на Цвети. Тако, девојка само једном у години иде у цркву, и то ради причешћа.

је данас позвала Роска, да јој се похвали чиме ће се поновити о Велигдану и да ће и она сад на ову Цветницу у терл'к. Тамо је затекла и друге девојке: договарају се да заједно иду у цркву и где да буду у ору о Велигдану.

Милицу нико не понуди.

Пошто је разгледала ново спремљено, упитаће је Мара:

— А чиме ћеш се ти поновити?... Истина, ти и онако све убаво носиш, као да ти је свакад Велигдан. Види, види!... — и очима у њено још ново чоухано јелече, везено бућмом и златом.

— Мени је правила нана минтан од џанфеза, — одговори Милица.

— Од џанфеза?! — повикаше и Мара и Дока.

— Од џанфеза.

— Хм, тетка ти послала.

— Не, нана ми купила.

— Тетка ти пратила, тетка! Она потурченица!

— Не, не, нана ми купила.

— Хм, хм, хм!... Зар не знаш да вам тетка праћа и поклоне и паре, силне паре? — рећи ће Дока

— А кажу, да се и твоја мајка турчила.

Милици сузе ударише.

— Или се турчила, или је уграбили Турци да је потурче, па она побегла. Зато је и дошла овде чак из Пећи.

— Зато и никуд од куће не иде, — додаде Мара.

Милица кроз плач викну:

— То је лаж, лаж! Неје се моја нана никад турчила нити је била у турским рукама! Лаж је то!

— Тако се збори, а ми ти ништа рђаво не кажемо.

На то се Милица диже и, уплакана, без „с Богом“, изиђе, са зарицањем у себи да им више никад прага не пређе.

— Ако се тетка потурчила, ко зна зашто је то учинила! Али, ако је она скривила, што је згрешила нана моја, зашто на мене тако гледају?! — говори у себи Милица и јеца од плача.

У том ступи у порту црквену, а клепало за вечерњу заклепа.

Она се окрену зиду, докле би се утишала и сузе јој се осушиле; постоја мало, па затим отвори капиџик и уђе у двориште.

Мајка јој беше устала с разбоја и меће цевке у крошњу, покрива ткиво чаршавом. Милици рече, да јој, успут, понесе из куће (кухине) жара на посипци, да окади за сутрашњу Свету Недељу.

Цветнице = Цвети.

крошња = котарица.

посипка = ватраљ.

И спусти Митра грумичак тамјана на жар и стаде кадити иконе, крстити се и тихо шапутати молитву.

А Милица неје никад под тежим теретом припадала на молитву; неје никад овако болних погледа управљала на тамне иконе кроз лаки дим од тамјана; неје се никад као сада од срца молила, молила и плакала пред мајком Божјом и сином Божјим.

(Наставиће се)

Жив. Девечерски

УВЕЛА ЈЕ ЈОШ ЈЕДНА РУЖА...

Увела је још једна ружа... У вази од глине тихо је завршила кадифаста лепотица, раширив жедно осушене усне. Умрла је она после поноћи у јуну на кристалној води, док су се сребрнасте магле спуштале по котлини и прве пахуље светлости слетале на румено лице уснулог девојчета. Нису се ни опростиле,... а девојче је тако волело ту крупну ружу, тај први знак милости.

То је била прва ружа од првог драгана. Девојче ју је добило тек пре недељу дана. Ружа је тада била пупољак и расцветала се на њеним грудима. О, с колико је радости лебдела девојчица над њом. Сваки листић осмехивао се на њу, сваки листић причао јој о љубави силној као Бог, а јакој као смрт. Она је у такву љубав веровала. А и сунце се радовало срећи сироте девојчице и златило јој и лице и похабану одећу од јевтине материје. Тих дана радила је удвојеном снагом...

Али тога дана случај доведе Беду у мирни дом и она спусти кап бола у пехар среће. Драган је остави увређену и врати се својим златницима, а девојчицу стиште бол, велики први бол за срећом. И то је вече горко проплакала над ружом, над тужним споменом њене прве љубави. И ружа је патила... Њени су листићи горели од врелих суза, цептили од уздаха. И кад је ноћ угасила јецање, кад је девојче заспало, ружа је још увек била будна — и радовала се много кад је видела девојчицу где се осмехује у сну целе ноћи. Сањала је можда драгана, а по лицу јој се разливала жарка румен.

— Она је срећна. Она је много срећна... мислила је ружа. Али је добро знала да не сме дочекати зору, јер би видела девојче бледо, сломљено, свело... А ноћ је одмицала и осушила сузе са кадифастих

листића... Те ноћи ружа је умрла, нико то није видео, а девојчица се весело осмехивала у сну на свога драгана...

Увела је још једна ружа... У вази од глине тихо је завршила кади-фаста лепотица, раширив жедно своје осушене усне. Умрла је она иза поноћи на кристалној води, под покровом од зелене месечине...

Момчило Милошевић

Г Р Е Х

Нано моја, Нано моја! Већ је неколико часова како седим у својој собици, а срце ми се раздире од бола, јер осећам колико сам згрешио према теби. Ти још увек верујеш да је твоје дете, твој једини син, најдрагоценије благо, најбољи син у сусству, добар, искрен, непокварен, наиван као невина девојка. Ти ме, из дана у дан, гледаш као што си ме гледала када сам, занет детињским сновима, лежао поред пећи потрбушке и ређао шарене коцкице, жељан да од њих начиним што вишу кулу. Ти још никако не можеш да схватиш да се са мојим телом развила и моја душа, да твоје дете није више дете, да ми је нови живот донео и нове жеље, нове мисли, нова осећања. И када ме са прозора испраћаш на моје вечерње шетње, ма да твој поглед прати са усхићењем сваки мој покрет, ма да ти срце дршће од радости при помисли да сам твој, да сам већ младић, да ћу ускоро постати човек — теби се ипак чини да је све то једна варка, један сан; онај стари, узбудљиви сан, који те није напуштао кроз дуге године чамовања и туге, докле си брижно бдила нада мном.

О, Нано моја, све се променуло, све се променуло! Твоје је дете изгубило своју детињску чистоту и срце му се искидало у бесциљном, младићском лутању. Моја је душа прљава и отрована, јер се пре времена виноула за сунцем, не знајући да ће је тај лет бацити у бласто. Ја више не знам за радости. Поред мене су ишчезле све лепоте младости, пре него што сам и помислио да их уживам пуним дахом. И дани су ми већ празни и без живота. И мисли су ми црне. И живот ми је црн, те ми се чини да је ништаван као она лелујава кула од коцака, којој сам се у детињству толико радовао. Ја више ништа не желим.

Ја само знам да жалим. И увек, када ти, као светитељка, пролазиш поред мојих врата са страхопоштовањем, са изутиим папучама, бојећи се да ме не узнемириш у раду, ја корачам с једнога краја собе на други очајан, збуњен, као у заносу. Јер тада видим своју прошлост и сећам се, сећам се, Нано...

Сећам се... Туга и радост, очајање и срећа. Шуми лишће младих липа, миришу врбе, трепере звездане ноћи. Одјекује недавно затишкани крик бола. Сузе, сузе, сузе... Мисли се колебају, сусстижу, спајају једна у другу. Тренутци, тренутци, тренутци... И све далеко, тихо далеко! И све мучи, пече, боли! А тежина лудо сатрвене младости притискује мозак. У слепоочницама бије. У грудима се нешто ломи. И онда... Ох! како то боли! Онда слушам:

— Хахаха! смеје се пакосна Химера.

— Дон-Кихот! Дон-Кихот! понавља у мени циник.

— Не још! Не још! цвили бедна, малаксала душа.

И све се слива у потмуо јек нечега великог и страшног, што ме обара у несвест. Чини ми се да се све креће око мене, да ће се зидови срушити, ја ћу пропасти у неки бездан. Хтео бих да бежим некуда, да бежим далеко од самога себе. Мрзим све. Мрзим и себе. Плашим се и заривам прсте у груди да чупам, да кидам, да ме боли, да у томе болу заборавим на све што је било и што се тада догађа.

А из далека допире једнолики хук живота. Преко црних кровова, кроз мемљива дворишта, широм прљавих улица, разлеже се тај хук и зове ме себи. Куда? У живот! У онај обични, свакидашњи живот? У живот!...

О, Нано моја, Нано моја, како бих сада радо пао пред тебе да ти пригрлим колена, да спустим главу у твоје крило и да ту, згрчен, као мало дете, плачем дуго, дуго; да исплачем све сузе и да тако умрем у твоје наручју. Како бих радо, кад ми на души не би лежао овај тешки, тешки грех, који ме данас толико мори...

Опрости, добра моја. Опрости што ћу да ти покажем како је твоје дете бедно, бедно. Чуј моју исповест, али опрости.

То је било пре пет година, Нано. Сећаш ли се када си те зиме полазила у П. да обновиш ограду око очевог гроба и да обиђеш родбину? Мени се чини, да те још видим, како стојиш преда мном погурена, стара, убледелог лица. Гледаш ме право у очи, а усне ти дршћу од туге што ме остављаш.

— Збогом, сине! шапућеш једва чујно, па ме љубиш у образ и својим кошчатим рукама грлиш моја испијена плећа.

— Збогом! Срећан пут! опраштам се ја некако са усте-зањем.

Жао ме што идеш, али једва чекам да одеш. Нешто ми нелагоднo; помало чак и криво, те се силом извлачим из твога загрљаја.

— Пази, сине, чувај се! продужујеш ти полако. — Ложи пећ да ми не назебеш. Немој жалити дрва. Чувај се и... рано легај.

Хтела би да ми кажеш још много савета, али се као бојиш да ме не увредиш и понова ме љубиш и грлиш.

Кад си ушла у вагон, отворила си прозор. Смешиш се, а очи ти сузне. И одједном ме зовеш руком да приђем ближе.

— Заборавила сам да ти кажем... муцаш збуњено. — Тамо... знаш у орману где стоје хаљине... Приштедела сам, знаш, нешто мало, па... злу не требало, да знаш где је...

Воз се ускоро крену. Ја подигох шешир у вис, па се окретох да пођем. Али одмах стадох. Би ме жао. Би ме много жао. Дође ми да заплачем. И дуго те поздрављах, све док се твоје бледо лице не изгуби у даљини.

Цело то после подне нисам одлазио кући. Лутао сам из улице у улицу, шетао Калемегданом, свраћао у кафане. Ишао сам кочоперно, донекле разуздано, не мислећи куда ћу. Чинило ми се да сам некако нарочито слободан и радовао сам се потајно, премда нисам знао чему се радујем. Радовао сам се, Нано, што си ти отишла од мене!...

Пред вече, спустим се на Дорћол, да нађем Милана. Застао сам га у једној кафаници, где смо обично одлазили. Сео сам код њега и брзо му испричах, да си отишла и где си отишла. Он ме дочека весело. Одмах поручи вина и поче своје старе разговоре о животу, будућности и љубави. Ја му се придружих. И нагнути један према другоме, кренусмо убрзо за мислима у свет шарених снова, не водећи рачуна ни о чему што се догађало око нас. Нервозно, узбуђено, светлих очију, подизали смо често чаше да се куцнемо, јер смо веровали да смо већ достигли те разноврсне, примамљиве снова.

Ноћ је пролазила. У кафани се лармало. За једним столом седело је неколико младића, а међ њима се кикотала дебела келнерица, певајући нешто мађарски. На другом крају коцкали се неки старији људи. И тако, у диму, у полутами, нама су сви изгледали безбрижни и задовољни. И ми смо поносито погледали један другог, мислећи да ту, тих часова, живимо пуним животом, правим животом.

Пили смо много. Пили смо, да у вину угушимо своју уображену раздраганост, која нам није давала мира. Пили смо, Нано, јер је требало да изгледа као да смо људи! И када смо, пијани, тетурајући се, пошли за инстинктом даље у ноћ, да каљамо и своју душу и своје тело, ми смо се блесаво церекали, обмању-

јући себе да уживамо највише сласти живота. А колико смо баш тада били далеко од живота, Нано!...

Кад сам се идућег дана пробудио, било ми је тешко. Глава болела. Из тела била јара. Срце ми се узнемирено кретало. А у грлу се стегло, те не могу да се накашљем. У соби хладно. Кроз замрзла окна једва се видели преко пута бели кровови. Снег је падао ситно, а у димњаку хујало. Хтео сам да устанем, али ми је недостајало воље и снаге. Гледао сам лењо по соби. С времена на време понова сам затварао очи и покушавао да заспим. И опет сам се трзао, гледао, мислио. И што сам више мислио, било ми све теже. Нешто ме тиштало око срца. А слика за сликом пролетале у свести. Цела прошла ноћ, сви моменти, све се јасно јављало. Али ни од куда светлости. Мрак, мрак, мрак... И све је то било тако ружно, бедно, гадно!

Устао сам с напрезањем. Ноге ме једва држале и умало нисам пао. Затим сам пришао прозору. Дрхтао сам.

— Како је тужно! мислио сам. — Треба ићи. Колико ли је сати?

Кад сам изашао на улицу, свирало је подне. Пред капијом сам застао. Нисам знао куда ћу. Осећао сам глад, али у џепу није било ни паре. Све што си ми дала, ја сам бацио те ноћи, Нано!

— Да одем код Милана? питао сам себе. Али ме од тога задржа помисао да му је отац код куће и да свакако зна, шта смо радили. Зато пођох напред, без циља, газећи малаксало по снегу, који се топио под ногама. Дуго сам се вукао, док се опет најзад не нађох у својој соби.

Легао сам онако обучен на постељу.

— Како је тужно! И шта да се ради, шта да се ради?...

Хиљадама мисли ређало се једна за другом. Бол у глави и грлу будио је сећање на прошлу ноћ, а то ме је сећање доводило до очајања. Ох! Нано моја, како сам тада мрзео себе! И колико сам осећао да сам мали пред тобом, да сам недостојан твоје љубави!

Плакао сам... И сакривајући главу у јастук, видео сам те благу и добру и чинило ми се да чујем, како ми говориш: „Пази, сине, чувај се!“ И тада, о јадна Нано, сетио сам се и твоје последње поруке: да се у орману, међу хаљинама, налази твоја мала уштећевина...

Устао сам.

— Да узмем то? синуло је кроз мозак. — Зашто да не?! Али како да се отвори орман? И како после то да вратим?

Стајао сам дуго. Колебао сам се. Осећао сам неки страх и жалост. Срце ми је куцало брзо. Али се на крају јави мисао,

да је то ипак сасвим природно. И закључах опрезно врата, па се вратих орману и почех да га отварам.

После дужег мучења, успео сам. Дрхтећи, клекох на под и стадох претурати. Прсти су ми летели по кутији, у којој је стајао твој старински накит, по торбици где су старе признанице од кирије, по хаљинама, по сваком буџаку. Али, пара није било. Остаде недирнута још само једна повећа бошча, завијена у чаршав од српскога платна.

Развио сам и њу, Нано. Развио сам је да учиним један велики грех, да укаљам једну светињу. Јер моји прљави прсти подигоше твоју нову кошуљу, твоје нове чарапе, свилену мараму за око врата, шамију: све ново, чисто, миришљаво, што си спремила, да ти обуку кад будеш умрла. И тресући се од узнемирења и страха, шчепаше између тих лепих ствари, малу, од белог платна кесицу, у којој је лежала скромна сумица, спремна за твој погреб...

Стресао сам се. Кесица ми испаде из руке. Очи ми се помутеше. Скрушен, сломљен, падох на постељу, заривши главу у твоју бошчу. А груди ми се напрегоше од бола и грцајући зајечах очајно.

О, добра моја Нано, како ми је било тешко тада! Пред мојим очима васкрсну читав један свет. Ја видех целу нашу прошлост, у којој ме на сваком кораку прати твоје забринута лице. Ја осетих сву величину твоје безмерне љубави, предане и неколебљиве, пуне благости. Ја разумех твоје силно пожртвовање и труд да само мени буде што боље, што угодније. И поредећи себе са тобом, свестан своје беде, зајауках болно, готов да умрем тога тренутка. Плакао сам, плакао... И никако нисам могао да се утешим, јер сам непрестано видео твоју слику и чуо твоје речи: „Пази, сине, чувај се!...“

Нано моја, Нано моја! Када пишем ове редове, да бих утешио себе, ја те гледам како седиш поред прозора погнуте главе, а усне ти се развлаче у осмех. О чему мислиш, сиротице моја? Да л' опет спремаш за свога сина какву радост? Или сневаш можда о његовој будућности, испуњеној сунцем и светлошћу?...

Како те волим! Како те волим и колико те жалим! Сневај, добра душо. Сневај и веруј да је твоје дете још дете. Сневај и не чуди се, што ти не прилази. Оно је болно, болно, Нано. Болно је, јер га тишти тешки грех који је учинило према теби...

ПОЛУТОН

Прво је била хладна, бела светлост, без покрета и промене и клице.

Једна једина, неподељена, неуцвељена, необрадована, бела душа, без мрља чежње и стида.

Без сласти и лепоте и робовања.

Без памети која је злочин и лудило, без срца које је грех и трулеж.

Чиста бела светлост која се није завлачила у страсне човечје очи, и није улазила у гладно лишће биљака, и није крњила камење и стење.

Није се дисало и испаравало, и није било постати и бити.

Без борбе, без глади и убијања, без уживања и кајања.

Хладно, бело, неокаљано, светло.

Некретање, неживот. Победа над смрћу.

* * *

Тада је у чисту белу светлост дошла мисао или неваљалство. Пре материје, пре Јехове и његових непријатеља, пре страсти и Бога.

Мисао о мраку и топлоти, или мисао о љубави.

Дух сотоне у чистој белој светлости.

Клетва, уништење, судбина, грех и казна.

Дошао је Бог.

И пустио је у мирну белу светлост ројеве клица.

Настао је покрет, топлота, љубав, мржња, неверство, освета, умножавање, гад, одвратност.

И лешина и смрад.

Дошла је старост и бол.

Победа над светлошћу.

* * *

Тада се разболео и смркао округли и цели тон промузике, и кроз прво *cis* и *des* је затрептало прво срце и заплакала прва суза.

А Ш И К

Багдадски певач

Стара је ово прича, колико је стар и Багдад, по коме се и дан-данас приповеда о непознатом Ашику.

Био је млад, леп и увек насмејан, увек са мајском песмом на уснама, ишао је он од места до места, преко гора и поља, лука и дубрава и ударајући у саз певао. Песмом је испраћао сунце на заход, песмом је сретао зору у рођај, песмом је разговарао са небом и звездама, са земљом и цвећем, песмом је успављивао и будио тичице, тешио и распакивао срца људска.

Певајући мајској зори, Ашик је тице веселио, од његове песме дрхтали су росни листићи каранфила и босиљка; његова песма разгонила је тиху тугу девојачку, и уносила рај и љубав за живот у широки свет.

Тако је певао непознати Ашик, и из његових јуначких и здравих груди извијала је се песма само, која је крепила, и која је за срца људска пријањала.

И они, који су у животу познавали само радост, на које се срећа стално осмехивала, осећали су се још срећнији, слушајући звучну песму Ашикову; и они, који су с тешким напором теглили таљиге живота, уздрхтали би, кад би чули песму његову. Песма Ашикова, уздизала би душу њихову у неке непознате светове, и они су за тренутак осећали радост живота, и у том тренутку брисали сузе животне горчине.

Ашик је лутао без циља, певао без прекида. Он је застајао пред сеоским колебицама и беговским чардацима, и свуда је доносио својом песмом врелу љубав животу.

Срећан је био сваки онај кут земље, куда је Ашик прошао; срећан је био сваки онај коме је он певао.

А он је певао непрестано.

Једне звездане ноћи, певао је он у мирисној градини Керим беја. Његово је лице сијало од радости, а на његове црне, ватрене очи навирале су сузе. На чардаку је седео Керим беј. Своју лепу, кудраву главу беше завалио и размишљао о својој недостижној љубави Зумбули. Зумбула беше робиња његовог оца. Прогнат родитељским гневом и затворен у нов конак,

Керим беј је неутешно уздисао; његове сјајне очи беху гаснуле, а нежно, некад као снег бело лице, беше потамнило као црна земља, вечерњи ветрић је лако пиркао и расхлађивао његове вреле груди. И, док су вреле сузе клизиле низ његове тамне образе, пред његовим се очима указивала слика дивне робиње; она га је гледала дубоким проницљивим погледом, и тај је поглед продирао у најдубљи кут срца његова и пленио га неким тајанственим слатким болом, од кога он најзад болно зајаука.

Али се у том зачу саз Ашика певача и његова песма:

Багдад је земља среће,
Багдад је дивни рај!
Кад немаш крова млад,
Кров ми је шимширов хлад,
Са цвећа росу пијем
И срећи песме вијем,
Багдад је земља среће,
Багдад је диван рај,
Багдад је дивна земља,
Лепа к'о љубав рана
К'о слатак пољуб рујни,
И као крв усана.

К'о врео поглед ока,
Враног као ноћ врана
Ко млада витка снага,
Још не омилована,
Багдад је дивна земља
Лепа к'о љубав рана.

Багдад је дивна земља,
О, лепи Керим беју,
Ослушни песму, ветре,
Како нам љубав веју,
Из мога ока никад,
Канула суза није,
Ја ведро живот водим,
У песми и у смеју,
Багдад је дивна земља,
О лепи Керим беју!

Багдад је дивна земља,
Погледај дворе своје,
Погледај рај у њему,
Ослушни песме моје,

У двору оца твога,
Љиљани дивни цвате,
О лепи Керим беју,
Њини те мириси прате.
Не дај да вене цвеће,
За тебе расло што је,
Багдад је дивна земља,
Погледај дворе своје.

Керим беј подиже чело и ослушну песму Ашикову, која се у лепој, мајској звезданој ноћи разлезаше далеко... далеко... док најзад и не ишчезну полако, на дугом, бесциљном путу Ашиковом.

— — — — —

— — — — —

— — — — —

Прошло је доста година од тога времена, Ашик је већ давно бацио свој саз и заборавио мајске песме. По лепом Багдаду би се по кад-кад зачули звуци бесмртне туге, који су извирали из груди неутешног Ашика. Он је нарицао за својом лепотом, за својом младошћу, за лепотом, за љубављу. И свака његова реч и сваки звук, измамљивао би сузе из његових очију. А са њим је све уздисало и плакало и старо и младо, и понављало његове тужне песме, јер је његова туга била и њихова туга:

Ашик је певао :

Кад је Багдад у постанку,
Поздрављао рујну зору,
И на сусрет белом данку
Веселиле тице гору,
Кад је прва шарна дуга,
Прво цвеће миловала,
И са неба први целив
Као мајка чеду дала.
Ал су били дивни дани,
Дивне ноћи и вечери.
Кад изгреје месец рани,
Сјајне звезде ко бисери,
Светлиле су моје стазе
Непознате и незнане,
Хај, веселе песме моје,
У поздравље зоре ране.

Мој месече, моје звезде,
Моји слатки заборави,

Они сада тихо језде,
Иза даљних гора плави,
Још једина верна друга,
Остаде ми само туга:
И у ноћи и у дану,
Још ме само она прати,
О, Ашику, никад нећеш,
Као некад запевати!

Тако је певао Ашик, а људи су за њим понављали: Јадни, јадни Ашик!

О Ашику, никад нећеш,
Као негда запевати!

Било је тихо пролетње јутро. Ашик је прошао поред ко-нака Керим-беја; запевао је своју тужну песму, и гушећи се сузама, погледао на конак, али, није видео ништа — никога.

Конак је био проширен и преправљен. Једна половина била је удешена за раскошни харем, над којим су се гранала висока дрвета и својим сенкама и мирисом испуњавали одаје харемске. На чардаку, на меку душеку, лешкарио је Керим-беј и сркао наргилу. Очима је био утонуо у мирисни врт, где су се под ружицама, шимширом и по зеленој трави ваљушкале лепе робиње. Оне су се страсно осмехивале на њега, и кријући се у сенке дрвета, прижељкивале његовим погледима.

А целокупно биће Керим-беја испуњавала је нека потајна, необуздана милина, која се полако ваљала на његовом подбулом лицу, и полако преливала на проређене, дуге веђе, збрчкано чело и прогрушане власи. Беј се више и не сећаше некадашње робиње Зумбуле. Њена слика давно је ишчезла у души његовој, ишчезла онамо, куда ишчезавају све презрене робиње. Он је сад био задовољан свега... свега. Он је се и сад често сећао оне звездане ноћи, када му је Ашик певао ону песму; када је он презрен и прогнат очевим гневом плакао за лепом робињом Зумбулом. Сећао је се те песме и благосиљајући Ашика и говорио:

Спасе ме, и усрећи ме, мудра песма Ашикова. Ја бејех готов да дигнем руку на свога оца, а у превеликом болу своме, али ме исцели песма његова... И по том би опет заборавио Ашика.

И чувши сад песму и глас, који му се учинише познати, он махну главом и пљесну длан о длан, а пред њега изведоше Ашика.

Друкчији сад изгледаше Ашик. Његово округло лице беше се издужило; радост, која му је негда сијала у очима беше

ишчезла; некадашњу румен на образима, сад је заменило бледило; танки, лепо уређени брчићи, били су сад накострешени и у нeredу. Био је гологлав и обријан. Само је саз у његовим рукама био исти...

Беј устаде приближи му се, спусти своју руку на његово раме, и загледа му се у лице.

Ашик беше занесен, он не знаде пред ким стоји, и не зажели да зна, и не подиже очи своје.

Беј се зачуди и упита га:

— Ти плачеш Ашику? Зар је багдадско небо потамнило? Зар више не расту шимшири, да под њима главу наслониш? Зар више нема росе на цвећу, да жеђ утолиш? Зар је ишчезла сва лепота рајска у Багдаду?

И растужи се Беј, па продужи даље:

— Слушај Ашику! Кад ја бејах занесен, ти ме својом песмом пробуди из заборава; кад сам плакао, ти си ме песмом утешио; ти си ме научио да познам вредност живота. Сети се тога Ашику, заборави на тугу, која ти срце притиска, и тражи, чиме хоћеш, да те утешим.

— Који је тај, што даје оно, што се не даје? прошапута Ашик.

— Нашао си тога. Ја сам тај, ја, Керим-беј!

— Керим-беј!.. подиже главу Ашик, а на његовим уснама разли се горак осмех. Узалуд, узалуд! Све се може дати, али то... Ох, то, никад! То се не даје.

Па шта је то Ашику?

Ашик подиже главу, проли сузе и рече:

— Шта је то?... Боговима то је сунце и месец, земља и небо — цео свет. И ја... и ти... и све и — ништа је то, али ах, то што ја осећам... што осећам: то је љубав... моја љубав без наде! И горко се заплака сиромах певач.

Беј се пљесну рукама и насмеја се: О јадни, јадни Ашику! онда му се благо наже и рече:

А сећаш ли се Ашику оне ноћи?... Оне звездане, јасне ноћи? И ја сам био ван себе, као сад ти; и ја сам плакао, као сад ти што плачеш, сећаш ли се? Али твоја песма: о лепотама багдадским; о мирисном цвећу, о тицама и лепим цурама, она ме уразуми. Зар си ти заборавио ту песму? Хајде, запевај је опет. Поклонићу ти ружични врт са најлепшим конаком у њему; најлепше робинје нека буду твоје, да те успављују и да те буде. Запевај ми Ашику ону песму!

И Ашик запева:

Пораниле миле тице,
Сустрет дану у раздање,
Крилина се разиграле,
Запевале тице мале,
Сустрет дану у раздање,
Казују нам радовање.

Пораниле, песме поје,
Миле мајске песме моје,
Ветрић росно цвеће нише,
Цвет до цвета мир мирише,
Ја мирисни мир миришем,
И са цвећа росу сишем.

И док моје мило сунце,
Иза гора још не скори,
Ја ко дете, лудо дете,
Радујем се рујној зори,
И без циља у саз бијем,
И веселе песме вијем.

Хоћеш ли ту песму да ти запевам? Песму детињег радовања и заблуде? Никад, никад више! Њих пева сад други, после њих ће опет други, и све тако вечито. Једанпут се само сунце рађа Керим-беју — и после: дан... и полако сунце заходи, и спушта се ноћ.

Ја сам те песме певао док трајаше још зора, док не настаде јасан, сунчан дан. И, кад настаде јасан, сунчан дан, ја прогледах, мени се отворише очи, и ја после запевах песме вечерњег славуја. О, вечерњи славују, како дивно певаш! преламаш и мењаш, твој мили глас, тужиш и смејеш се, плачеш и молиш... и у заносној, ноћној тишини, теби се придружи твоја другарица, проспе се песма, заглухне гора, залепршају се крила и — занеми небо!

Керим-беју!... То је небесна песма, песма вечерњег славуја, и она се разлива на земљу као роса небесна и лелуја се над њом као вечност.

„Ох, Заира!... Ох, Заира!... немој ми заспат' ти. Ашик ће да ти пева... и песмом ће да те успава...”

Керим-беју!... Шта је ружична градина са свима својим конацима, страсним робињама, шта је цео живот, ах, мртви живот, према једној ноћи, пробденисаној под њеним прозорима?

Ох, Заира!... У хладу шимшировом, под твојим прозором, бијем у саз, певам и чекам те... Ох, Заира! Твоја мајка разуме и чује песму, али се не љути, Заиро, моја!

Керим-беју!... Шта ће ми твоја помоћ?.. Шта ми можеш помоћи ти? Ја љубим њу, али она љуби другога!...

„Заиро, лепото небеска! Када он своје усне на твоје припије, — не спомини ме! Када те он на срце притисне, пољуби га ти! Ах, само од моје песме не окрећи главу, Заиро, лепото небеска!

Ах, Керим-беју! Живот је у љубави, а сузе и среће и јада у љубави подједнако су вреле; оне су са једнога извора.

Тебе ће други грлити, о Заиро. Ах, нека те не пеку сузе моје; нека те не муче моје песме, нека те не заглушују звуци мога саза!

Сузе су ми капље крви са срца мога; песме су ми уздицаји моји, а саз је љубав моја.

Керим-беју! Тешко срцу, које плаче!... Празне су речи песме, кроз коју се уздише! Глуп је и туп саз без љубави.

И кад ми очи усахну, и кад ми дах замре, и кад ми саз испадне из руку, о Заира, Заира, просто нека ти је, дођи ми Заира, и на моје хладне усне притисни један врео пољубац.

А после, Заира, о љубави моја! после ми на гробу црном сузе проли. — — — — —

Дуго се још после тога чула песма по Керим-бејовим коначима неутешног Ашика... Сутра дан опет разлезала се песма по улицама багдадским, и јаук за изгубљеним сазом.

Идућег јутра, под брснатим шимширом, пред кућом Заириним, лежао је мртав Ашик. Стекао се силан народ; дошао је и сам беј. Једни су љубопитљиво загледали, други су зачуђено окретали главу, и одлазили даље.

Изађе и Заира бледа и уплакана.

То му је била последња молба, рече она, по том се наже и на његове хладне усне притиште један дубок, ватрен пољубац.

Сви се заплакаше. И сам беј окрете главу на другу страну и сузе облише његово лице, а сакупљени народ роморио је:

Слава нека је Ашику!.. Хвала нека је Заири! А над хумком Ашиковом процвета мирисна ружица и цветаше вечито, заливена сузама лепе Заире!...

Слава нека је Ашику!... Хвала нека је Заири!

С бугарског Милорад М. Петровић.

ЗЛА СУДБИНА

Софија Петровна, жена бележника Љубјанцева, млада и лепа женска од својих 25 година, корачаше лагано шумским путем са својим суседом адвокатом Иљином. Било је око пет часова увече. Над стазом се беху наднели бели као паперје облаци, између којих се овде, онде, видело дивно, плаво небо. Изгледали су непомични и као приковани за врхове високих, старих борова. Било је тихо и оморина.

Далеко тамо, граничио се пут онижим железничким насипом, по којем овога пута корачаше стражар са пушком у руци. Одмах иза насипа белила се црква са шест кубета и позлаћеним кровом.

— Нисам се надала, да ћу се овде сусрести са Вама, — рече Софија Петровна, гледајући у земљу и дирајући прошлогодишње лишће, — али радујем се, што сам Вас сусрела. Потребно ми је да говорим с Вама озбиљно и последњи пут. Молим Вас, Иване Михаиловићу, ако ме Ви збиља волите и поштујете, онда престаните са Вашим праћењем! Идете за мном као сенка; стално ме гледате погледима каквим не треба; пишете чудновата писма, наговештавате ми љубав и... ја не знам, кад ће свему томе бити крај! Па чему то све води, Господе Боже мој!?

Иљин је ћутао. Софија Петровна после кратког времена продужи:

— И та силна промена код Вас десила се некако пре три недеље и то после петогодишњег познанства... Не разумем Вас Иване Михаиловићу!

Софија Петровна погледа са стране у свога пратиоца, који полако жмиркајући очима гледаше на беличасте облаци.

Његово лице изражаваше пакост, јогунство и расејаност човека, који страда и у исто време принуђен је да слуша прекоре.

— Чудновато, да Ви сами то не схватате! — продужи Љубјанцева, слегнув раменима. — Појмите ли Ви, да почињете једну врло ружну шалу. Знате да сам удата, да волим и ценим свога мужа... да имам кћер... Да ли је могуће да све то Ви не сматрате ни зашта; а што се тиче мене, Вама, као мом давнашњем пријатељу и познанику познати су моји погледи на породицу... на породични основ уопште.

Иљин јетко уздахну.

— Основ породице... промрмља он, о Боже!

— Да, да... ја волим и ценим свога мужа и свакад, у сваком случају, најдражи ми је мир породице. Пре бих се убила, но што бих дозволила да се причини каква несрећа Андреји и ћерци. Иване Михаило-

вићу, тако Вам Бога, оставите ме на миру. Будимо као и пре добри и присни пријатељи, а прођите се оних уздаха и узвика „ах“, који Вам не приличе. Решено и свршено. Више ни речи о том. Говоримо о ма чему било другом.

Софија Петровна погледа понова са стране у Иљина, који бејаше блед и љутито грицкаше усне, гледајући у вис. И ако јој је узбуђеност његова била неразумљива, ипак је његова бледоћа дирну.

— Не љутите се, будимо пријатељи, рече она ласкаво. Пристајете ли? Ево вам моје руке.

Иљин дохвати обема рукама њену меку, пуну руку, стеже је и полако принесе уснама.

— Ја нисам гимназист, — промрмља он. — Мене ни најмање не саблажњава пријатељство са женом, коју волим.

— Доста, доста! С тим је свршено. Дошли смо до клупе, седнимо...

У души Софије Петровне било је мирно. Оно што јој је било најмучније и најтеже рећи, било је већ речено. Мучно питање беше коначно решено. Сада је могла слободно дисати и гледати право у Иљина. И оно егоистично осећање љубљене женске над заљубљеним, ласкало јој је.

Њој је годило што овај човек, тако јак и снажан, са одважним лицем и дугачком црном брадом, и како веле паметан, образован и од природе даровит, седе послушно поред ње, оборив тужно главу. Два, три минута седели су ћутећи.

— Ништа још није решено и свршено... отпоче Иљин. Ви мени као да читате из књиге: волим и ценим свога мужа... основ породице... Све то ја знам и без Вас и могу Вам рећи о томе још и више. Искрено и поштено Вам говорим, да и сâм сматрам то своје понашање, као непоштено и неморално. Куд ћете више? Али нашто говорити о ономе, што је већ сваком познато. Место тога што би сте ме као славуја хранили тужним речима, боље би учинили да ме научите, шта да радим?

— Ја сам Вам говорила: отпутујте!

— Ја сам, Ви то добро знате, пет пута отпутовао и свакад се враћао са по пута! Да би Вас уверио, могу Вам показати билете — све су ми целе! Немам моћи да побегнем од Вас. Ја се борим, страшно се борим! Али, до ђавола, где сам пристао, кад зато немам снаге и кад сам малодушан! Не могу се ја с природом борити! Разумете ли? Не могу! Ја бежим одавде, али ме она за skut држи. Ниска и срамна немоћ!

Иљин је био сав у ватри, он устаде и поче ходати око клупе.

— Љут сам као пас! — прогунђа он, стежући песнице. Мрзим и презирем самога себе! Боже мој, као какав развратан деран вучем се за туђом женом, пишем јој глупа писма, понижавам се... ех!

Иљин се ухвати за главу, уздахну и седе.

— А поред тога још Ваша неискреност, — продужи он са горчином. Ако сте Ви против моје ружне игре, онда зашто сте дошли овамо?

Шта вас је терало на то? У својим писмима ја сам тражио само категорички одговор, без увијања: *да* или *не*. Место отвореног одговора Ви сте очекивали сваки дан згодну прилику, да се „случајно“ сретнете са мном и почастите ме цитатима из какве књиге.

Љубјанцева се претраши и плану у лицу. Она осети неугодност, какву осећа уредна женска, кад је случајно затекну необучену.

— Ви као да подозревате, да се ја с Вама титрам — рече она. Ја сам Вам увек давала јасан одговор... и данас сам Вас замолила.

— Ах, та зар се и за такве ствари моли. Да сте ми Ви одмах казали: *одлазиш*, давно ја већ не би био овде, али Ви то не рекосте ни једном. Ни један пут ми не казасте отворено. Непојмљива неодважност! Тако ми Бога, Ви или се шалите са мном, или пак...

Иљин не доврши и подупре главу песницом.

Софија Петровна поче се сећати својих поступака од почетка до краја. Она се сећала, да је не само на јави, него чак и у најскривенијим својим мислима, била против удварања Иљинова. Али у исто време осећала је, да у речима адвокатовим има један део и истине. Но не пронашав у чему је та истина, ма колико да је мислила, не нађе одговор на његову жалбу. Мучно јој беше ћутати и она рече слежући раменима:

— Дакле, ја сам још и крива?

— Не приписујем ја Вама вашу неискреност у грех, рече Иљин уздахнувши. Тек онако дошло ми да речем. Ваша неискреност је природна и сасвим на свом месту. Кад би се сви људи договорили и одједном постали сви искрени, то би све отишло до ђавола.

Софији Петровној није било до философије, али се обрадова што може променити разговор и упита:

— А зашто?

— Зато, што су искрени једино дивљаци и животиње. Пошто је цивилизација унела у живот потребу такве раскоши, као што је женска милошта, онда је искреност неумесна... да госпођо...

Иљин љутито зачепрка тршчаним штапом по песку. Камичак одскочи испод штапа и одлете на крај путање, зашуштав, у трави.

Адвокат настави говор. Љубјанцева га је слушала и много што шта не разумеваше, али јој бејаше јасна ова дивна смелост модерног човека, с којом он, не размишљајући много, али и у речено не сумњајући, решава велика питања и изводи коначне закључке.

— Опростите, али ја не разумем, прекину га у говору она, зашто сте ви говорили о неискрености? Опет Вам кажем; будимо добри и присни пријатељи! Оставите ми спокојство! Искрено Вас молим!

— Добро, још ћу се борити! рече Иљин уздахнувши. Постараћу се, тек мучно да ће изаћи што год из моје борбе. Или ћу тане себи у чело, или ћу пак... почети да пијем до поаме. Добро нећу проћи. Све има својих граница, па и борба с природом. Реците, како је могуће борити се с лудилом? Ако се напијете вина како ћете надвладати узбуђење?

Шта ја могу да чиним, кад је Ваша слика прирасла уз моју душу и дан, ноћ наметљиво ми стоји пред очима, тако јасно као сад овај бор. Научите ме шта треба да радим, не би ли се избавио из овог грозног, несретног стања, у којем све мисли моје, жеље и снови не припадају мени, већ неком демону који се настанио у мени. Ја Вас волим, волим толико, да сам све мануо, напустио посао и блиске пријатеље, заборавио и на самог Бога! Никада у животу нисам тако волео.

Софија Петровна не очекивајући таквог прелаза, одмицаше се од Иљина, гледајући га са страхом у лице. У његовим очима беху се појавиле сузе, усне су му дрхтале, на целом лицу огледаше се чежњиви, молећиви израз.

— Ја... Вас... волим! говорио је испрекидано, приближавајући своје очи њеним великим уплашеним очима. Ви сте тако дивни! Ја овог тренутка патим, али, кунем Вам се, цео би живот провео патећи се и гледајући у ваше очи...

— Али...

— Ћутите, преклињем Вас!

Софија Петровна, баш као изненађена неочекиваношћу, поче брзо премишљати, којим би речима зауставила Иљина. „Идем,“ помисли она, али не успе ни да се покрене, а Иљин клечаше поред њених ногу... Он јој обгрли колена, погледа је у лице и поче јој говорити речи: страсне, ватрене, дивне. Од страха она их није слушала, у овом опасном тренутку, кад су јој се ноге пријатно грчиле као у купатилу, она злобно истраживаше смисла својим осећањима. Беше јој тешко сазнање да је сва испуњена неком немоћи, лењошћу место врлином одупирања, и да осећа празнину у души, као пијаница, коме је море до колена. Но, у дубини душе нешто јој злурадо говораше:

— Што не одлазиш? Значи да тако и сама хоће. Зар не?

Тражећи у себи тај смисао, она и није била свесна, да се њена рука налази у Иљиновој, уз коју се овај припио као пијавица.

У исто време са Иљином, погледа она десно и лево да их не гледа когод.

Борови и облаци беху непокретни и гледаху сурово, као стари дечји надзорници који виде све, али ћуте за новце. Стражар је стајао на насипу и изгледаше, да гледа на клупу. „Нека гледа“ помисли Софија Петровна,

— Али... али чујте! проговори она најзад очајним гласом. Чему ће то одвести? Шта ће после бити?

— „Не знам, не знам“... прошапта он, махнувши руком, да би се отресао непријатних питања. Чу се потмуо, дрхтави писак локомотиве. Овај груби, дрхтави писак свакодневне прозе учини да се Љубјанцева прене

— „Немам кад... време је“! рече она, подигнувши се брзо. „Влак“ иде. Андреја долази, он треба да вечера.“

Софија Петровна окрете се успламеним лицем према насипу. Прво

се појави локомотива, која је ишла лагано, а за њом се указаше вагони.

Ово не беше путнички воз, као што држаше Љубјанцева, већ теретни.

У другом низу један за другим, као дани живота — пружили се вагони на белом зиду црквеном и изгледаше да нема краја. Напоследку воз прође и последњи вагон са фењером и кондуктером, изгуби се за зеленилом.

Софија Петровна нагло се окрете и, не гледајући Иљина пође брзо натраг путањом. Она беше већ овладала собом. Црвена од стида и уверена не од стране Иљинове, већ својом сопственом малодушношћу и бестидношћу, којом она поштена и честита жена, дозвољава човеку који јој није ништа, да јој обгрли колена. Она сада жељаше, да само што пре стигне до свога летњиковца, до породице. Адвокат ју је с муком сустизао. Сврћући са путање на уску стазу, она се осврте на њега, али тако брзо да спази само песак на његовим коленима, и ману му руком да је остави.

Дојуривши кући, Софија Петровна читавих пет минута стојаше непомично у својој соби и погледаше час на прозор час, на свој писаћи сто...

— Луда! грђаше она саму себе. „Луда.“

Она се, на своју пакост, сећаше свију потанкости ништа не забашурујући. Она је знала да је свакад била против удварања Иљинова, али као да ју је вукло нешто да се објасни с њим; сем тога, док се он ваљао пред њеним ногама, она је осећала необично задовољство. Сећала се свега, не правдајући себе и сад гушећи се од стида, тукла би саму себе. — „Сиромас Андреја!“ мишљаше она, старајући се да сећањем на свога мужа, да своме лицу што је могуће нежнији израз. Вера, сирота моја девојчице ти и незнаш, како гадну мајку имаш! Опростите ми мили моји! Ја Вас силно волим... силно.“

И желећи да докаже себи да је она још добра супруга и мати, и да квареж још није дохватила оне њене „основе“ о којима она говораше Иљину, Софија Петровна оде у кујну и развила се на куварицу, што сто још није постављен за Андреју Илића. Она покуша да предпостави себи гладан и уморан изглед свога мужа, гласно га пожали и сама спреми сто за њега, што дотле никад није чинила. Затим нађе своју Веру, подиже је на руке и ватрено је обгрли; девајчица јој се учини ладна и тешка, али она не хтеде себи то признати, и отпоче да јој говори, како је њен тата добар и поштен човек.

Али кад ускоро дође Андреја Илић, она се једва с њим поздрави. Прилив осећања бејаше већ прошао не доказавши јој ништа, а само ју је раздражио и разлио својом лажношћу. Она је седела код прозора и била је страховито љута.

Само у невољи људи могу појмити, како је тешко бити господар својих осећања и мисли. Софија Петровна причала је доцније како је у

њој била читава збирка, у којој се тако тешко наћи, као што је тешко из-бројати врапце у брзој лети.

Из тога, на пример, што се није обрадовала доласку мужа, што јој се није допадало, како се он држи за вечером, она наједанпут закључи да се у ње почиње јављати мржња према мужу.

Андреја Илић, изнурен од глади и напора, у очекивању да му донесу чорбу, наклони се на кобасице, и јео је са таквом алапљивошћу, да му је све пуцало иза ушију.

— Боже мој, помисли Софија Петровна, — ја га волим и ценим, али... зашто он тако одвратно жваће? У мислима јој се направи збрка као и у осећањима. Љубјанцева, као и сви неискусни у борби са непријатним мислима, из све снаге стараше се, да не мисли више о својој несрећи и уколико се она усрдније стараше, утолико јој све јасније излазаше у машти Иљин, песак на његовим коленима, беличасти облаци, воз...

— И зашто ја, глупача једна, да одем данас? Мучаше она себе. Зар сам таква, да не могу јамчити за себе? У страха су очи велике. Док је Андреја довечеравао последње јело, она је била пуна одлучности да исприча све мужу, те да се уклоне од опасности.

— Мени је Андреја потребно да говорим озбиљно стобом, — поче она после вечере, док он скидаше капут и ципеле, да би легао да се одмори.

— А шта то?

— Отпутујмо одавде!

— Хм... куда? У град је рано...

— Не, путујмо, или... тако штогод.

— Путовати, — промрмља бележник, протежући се. И сам се тим заносим, али где да узајим новаци и кога у контоару да оставим. И замислив се мало додаде: — Збиља, теби је досадно... па отпутуј сама, ако хоћеш! Софија Петровна пристаде, али се сети у исти мах, да би се том случају Иљин обрадовао и пошао са њом истим возом, у истом купеу... Она мишљаше, гледајући на свога мужа ситог, па ипак малак-салог. Нешто јој се поглед заустави на његовим ногама, малим као у жене, обувеним у шарене чарапе, на чијим прстима вишаху конци...

За спуштеном ролетном ударао је о стакло и зујао бумбар. Софија Петровна гледала је у чарапе, слушала бумбара и представљала себи како путује... Према њој дан и ноћ седи Иљин, не скидајући очију са ње, љут на своју немоћ и блед од душевних болова. Назива себе развратним дераном, кори њу, чупа своју косу, али сачекавши мрак и улучив прилику када путници спавају или изиђу на станицу. пада пред њом на колена и грли јој ноге као онда код клупе... Она се опомену да то сања...

— Слушај, рече она, сама ја не идем! Ти си дужан да идеш са мном.

— Фантазијо Софијце, уздахну Љубјанцев, треба бити озбиљан и желети само оно што је могуће.

— Ићи ћеш, кад дознаш, помисли Софија Петровна. Решивши се

да отпутује, па ма шта било, она се осећаше ван опасности; мисли јој мало по мало дођоше у ред, она се развесели и чак допусти себи, да о свему мисли.

Ма како да је мислила, излазаше, да треба да отпутује.

Док је муж спавао, полако је наступао сумрак... Она је седела у соби за госте и свирала за пијанином. Вечерња живост, звуци музике, али, највише мисао, да је она као паметна женска свршила са том напашћу, потпуно ју је развеселила.

Друге женске, говорила јој је њена мирна савест, у њеном положају сигурно не би издржале и подлегле би; а она умало што није изгорела од стида. Патила је и сад бежи од опасности, које може бити и нема.

Толико је пријатно узбуди њена врлина и одлучност, да се чак и два три пут погледа на огледало.

Кад се већ смркло, дођоше гости. Људи седоше у трпезарију да се картају, а даме заузеше собу за госте и терасу.

Најдоцније од свију дође Иљин. Он је био тужан, снужен и као болестан. Како је сео на диван није се подигао целе вечери. Он, који је обично био весео, разговаран, овога пута за све време само је ћутао, мрштио се, чешкао иза ушију. Када је требало да одговара на чије питање, силом би се осмехнуо, и то само горњом усном и одговорио би отсечно и са зломом.

Једно пет пута се љутио, али те његове љутње изгледале су грубе и дрске. Софији Петровној изгледало је, да је он близу хистерији! Само сад, седајући за пијанино, она јасно појми, да том несретном човеку није до шале, да је он болесне душе и да јој не налази лека.

Ради ње губи најбоље дане своје каријере и младости, троши последњи новац за летњиковац, оставља на милост и немилост судбе мајку и сестре. И што је најгоре, пропада у борби са самим собом. Из просте човечности требало би се понашати према њему озбиљно. Она је појмила све то, тако јасно, да ју је до срца заболело. И да је тада пришла Иљину и казала му: „Не!“ у њеном гласу би било снаге, којој би се тешко могло противити. Али му она не приђе и не рече то... Тесногрудост младе природе никада, чини ми се, није се тако силно испољила као овога вечера.

Она је разумевала да је Иљин, и да седи на дивану као на углевљу.

Њој је било жао њега, али, у исто време, присуство човека који ју је волео до страдања, и опажање своје моћи, испуни јој душу ликованом осећај снаге.

Она је осећала своју младост, лепоту, неприступачност и смерно се решила да отпутује! Те вечери пустила је себи на вољу. Она је непрестано смејала се, кокетирала, певала са особитим осећањем и одушевљењем. Све ју је веселило и све јој је било смешно. Смејала се због оног, што се десило код клупе, и стражару који је гледао, смешни су

јој били гости, дрека, љутња Иљинова, смешна јој је била игла у његовој машини, коју она раније никад није видела. Игла је представљала змију са очима од драгог камења. Тако јој је била чудна ова игла, да је била готова да је ижљуби.

Софија Петровна певаше романсе са неком болесном раздраженошћу и као да је хтела повећати нечију тугу, све је бирала тужне, меланхоличне романсе, где се говорило о изгубљеној нади, о прошлости, о старости... „А старост долази све ближе, ближе“... певаше она. А шта је хтео тиме?

Изгледа да се у мени дешава нешто рђаво — помислила би она каткад кроз смех и певање...

Гости се разиђоше око по ноћи. После свију пође Иљин. Софија Петровна имала је толико снаге да га испрати до на дно терасе. Она је хтела да му каже како одлази с мужем, те да види какав ће то утисак учинити на њега.

Месец је био зашао за облаке, али се ипак толико видео да је Софија Петровна видела, како се ветар игра са завесама терасе. Могло се видети и како је Иљин блед и како је, старајући се да се насмеје, криво горњу усну...

— Соња, Соњице... мила моја жено! промрмља он не пуштајући је да говори.

— Мила, добра моја!

И он јој сав разнежен поче говорити плачевним гласом љубавне речи, све нежније и нежније и већ јој је говорио са *ти*, као жени или драгани. Он је наједанпут, кад се она томе није ни надала, обухвати једном руком око паса, а другом је дохвати за лакат.

— Мила моја, лепото... прошапута он, љубећи јој врат, буди искрена, дођи одмах код мене!

Она се истрже из његовог загрљаја и подиже главу да протестује и покаже своју срцбу, али не протестова; а од све много хваљене врлине чистоте, остаде јој само толико, колико да изговори фразу, коју изговарају у овим случајевима све обичне жене:

— Ви сте полудели!

— Збиља, хајдемо продужи Иљин. Сада, а и онда код клупе, ја сам се уверио да сте ви Соња исто тако немоћни као и ја.... Ни Ви нећете добро проћи! Ви ме волите и сад се само узалуд борите са савешћу...

Видећи да оће да оде од њега, он је дохвати за чипкани рукав и брзо додаде:

— Ако не данас, а оно сутра мораће се уступити. Нашта тај размак у времену? Моја драга мила Соњо, пресуда је изречена, нашто одлагати њено извршење? Нашто себе варати?

Софија Петровна упе се из све снаге, отрже се од њега и јурну вратима. Вративши се у собу за примање, она махинално затвори пијанино, дуго гледаше престрављено око себе а затим седе. Није могла ни стајати

ни мислити... Од узбуђења беше јој остала само нека страшна клонулост, помешана са леношћу и досадом. Савест јој је шапутала, да се ноћас понашала врло рђаво, глупо, као каква ватрена девојчица грлила се мало пре на тераси, и да чак и сад осећа неку nelaгодност око струка и лакта. У соби за примање не беше никог, само је горела свећа. Љуб-јанцева је седела на округлој столици пред пијанином, као да је нешто очекивала. И као користећи се њеном изнемоглошћу и тамом, у њој се поче појављивати тешка, неодољива жудња. Она јој је притискивала душу и све зглобове као мора, непрестано је расла и најзад није више престала, већ је стајала јасно пред њом, у својој наготи. Читаво по сата седела је она не мичући се и не сметајући себи, да мисли о Иљину. Затим лепо устаде и као пребијена оде у спаваћу собу. Андреја Илић бејаше већ легао. Она седе поред отвореног прозора и сва се предаде жудњи. *Збрке* није било више у глави и све су јој жеље биле управљене једном јасном циљу. Покушавала је да се бори али је одмах то напуштала. Сад је знала каквог јаког и неумољивог непријатеља има. За борбу с њим треба имати моћи и чврстине, а њој није дало рођење, васпитање и живот ничега, на шта би се могла ослонити.

— Непоштена! гадна! једила се она због своје немоћи, — ето каква сам!

У њој се увређено поштење једило толико због те немоћи, да је она себе називала свима могућим погрдним именима, и казала себи врло много истина, које су вређале и понижавале. Тако је рекла себи да она није никад ни била поштена, и да није раније пала зато што није имала прилике, и да јој је борба целог дана била забава и комедија.

— Рецимо да сам се и борила, али каква је то борба! И оне које се продају, боре се пре него што се продаду, но ипак, продају се. Красна борба! Као млеко, за један дан сам се покварила. За један дан!

Она је признавала себи да је из куће не привлаче ни осећања, ни личност Иљинова, већ она осећања која ће тек наступити.

„Како су мајку убили малом кучету“ — запева неко под прозором промуклим гласом.

— Ако ћу ићи, онда ми је већ време, помисли Софија Петровна. Од ове мисли она се уплаши, срце јој јако закуца. —

— Андреја, викну она. Је ли, ми... ми ћемо путовати. Зар не?

— Дабоме, ја сам ти већ рекао да ти путујеш.

— Али слушај, ако ти самном не будеш путовао, долазиш у опасност, да ме изгубиш! Ја сам изгледа већ... заљубљена!

— У кога? упита Андреја Илић.

— Теби треба да је свеједно у кога, викну Софија Петровна.

Андреја Илић се подиже, отпусти ноге и зачуђено погледа на тамну фигуру женину.

— Машта! рече зевајући.

Он није хтео да верује, али се ипак уплашио. Пошто је мало размислио

и задао жени неколико безначајних питања, он изнесе своје погледе на породицу на неверство; говорио је млитаво једно десет минута и леже.

Морална придика није имала успеха. У овом свету има доста погледа, али добра половина припада људима који нису били никад на муци.

И ако је било доцкан, поред прозора су још пролазили становници летњиковаца.

Софија Петровна огрну са лаким шалом, постоја мало, замисли се... Имала је још толико одлучности да рече сањивом мужу: „Јеси ли заспао? Ја одох да се прошетам... хоћеш ли и ти“? Ово је била последња нада. Пошто не доби одговора изиђе. Ветар је харлијао те се осећала свежина. Она није осећала ни ветра ни мрака и само је ишла, ишла... Као да ју је нека несавладљива сила гонила, и изгледаше, кад би се она зауставила, гурнула би је у леђа...

— Непоштена! Мрмљаше она махијално.

— Гадна!

Она се гушила, горела од стида, не осећајући ногу под собом. Али оно што ју је гонило напред, било је јаче и од њеног стида и од разума и од страха...

Л. В. Ђорђевићева

Хнут Хамсун

Г Л А Д

РОМАН

Трећи део.

(14)

Више нисам знао за себе, рекао сам неку глупост којој се она смејала, шапутао сам јој у уснице нежне речи, миловао је по образу, љубио је много пута. Откопчах једно или два дугмета на њеној блузи и угледах њене груди под оделом, — беле, округле груди, које су вириле као два љупка чуда испод кошуље.

— Могу ли погледати? — рекох ја; и гледах да откопчах неколико дугмади, покушах да отвор начиним већим; али бејаш и сувише узбуђен и не могах се наћи са доњим дугмадма, где струк беше одвише чврсто затегнут. — Могу ли погледати мало... мало...

Она ми обавија руке око врата, сасвим тихо, нежно; њен дах се отима право мени у лице из ружичастих, дрхтавих ноздрва; другом

руком сама она почиње да откопчава дугмад, једно за другим. Она се збуњено смеје, смеје се испрекидано и неколико пута погледа у мене, опадам ли ја да се она боји. Она дреша пертле, раскопчава мидер, усхићена је и послушна. И ја се мучим својим грубим рукама с тим дугмадма и пертлама...

Да би одвратила моју пажњу од онога што она ради, она ме левом руком милује по рамену и каже:

— Колико је ту опале косе!

— Да, — одговарам ја и хоћу да њеним грудима принесем своје усне.

У том тренутку она лежи са раздрљеном хаљином. Одједном она као да долази к себи, као да јој беше јасно да је отишла одвише далеко. И да би сакрила свој стид што јој је хаљина раздрљена, она понова почиње да говори о множини опале косе што ми беше на раменима.

— Зашто вам коса тако страшно опада?

— Не знам.

— Ви, јамачно, одвећ много пијете и, може бити... Пфуј, ја тек нећу да говорим! Стидите се! Не, ја се од вас нисам томе надала! Ви сте тако млади и већ губите косу!... А сад будите љубазни па причајте како ви, управо, живите. Ја сам уверена да живите страховито. Уосталом ја ћу вам по лицу познати, ако ма шта сакријете. Дакле, причајте!

Ах, како сам уморан! Како бих радо пристао да мирно седим и да гледам у њу, но да се претварам и да узалуд трошим снагу на све ове експерименте. Нисам био ни за што, постао сам крпа.

— Почините! — рече она.

Користих се приликом и испричах све, и рекох само истину. И ништа не престављах горе но што је било, не имађах намеру да у њој изазовем саучешће; чак рекох да сам једне вечери узео туђих пет круна.

Она је седела и слушала, отворених уста, бледа, уплашена, с потпуно збуњеним, сјајним очима. Хтедох поправити грешку, разбити рђав утисак који учиних, и, исправивши се целим растом, рекох:

Но сад је то — прошлост; о чему сличном више не може бити речи; сада сам спасен...

Али она беше врло збуњена.

— Да не да Бог! — рече она и заћута.

Она је говорила то с кратким прекидима и понова ћутала.

— Да не да Бог!

Ја се стадох шалити, голицах је, привукох је к себи на груди. Она опет закопча блузу, и то ме мало наљути. Зашто је закопчава блузу? Зар сам ја сад у њеним очима значио мање, него у случају кад би дознала да ми коса опада од разузданог живота? Зар бих јој се ја свиђао више, кад бих се правио скитником?... Без оправдања. Била је потребна одлучност! А кад је потребна одлучност, ја јамчим за се.

Морао сам учинити један нов покушај.

Положих је, просто на просто положих је на диван. Она се, уосталом, противила врло мало, и изгледала је избеаумљена.

— Не... шта вам треба? — рече она.

— Шта ми треба?!

— Не... не, али?

— Да, да...

— Не, чујете ли! — викну она.

И она додаде ове увредљиве речи:

— Мени се чини да сте полудели.

Ја се нехотице зауставих и рекох.

— Немојте то мислити!

— Јест, тако чудно изгледате! И онога јутра, када сте ишли за мном, — зар тад нисте били пијанни?

— Не. Али нисам био гладан, тек што сам био јео.

— Да, тим горе.

— Ви бисте више волели да сам био пијан?

— Да... Ја вас се бојим. Господе, пустите ме!

Размишљах. Не, ја не могу оставити овако, ја сам одвећ много губио. Доле с тим проклетим глупостима у позно вече на дивану! Хе, каквим мајсторијама неће прибећи човек да би постигао овакав тренутак! Као да ја нисам знао да је све то — проста стидљивост! Иначе бих испао балавац! Ево овако, полако! Без излишних разговора! Живео краљ и отаџбина!...

Она се противила доста снажно, одвећ снажно да би се противила из просте стидљивости. Ја као нехотице гурнух свећу, те се она угаси, она показиваше огромну снагу, чак пусти један слаби узвик.

— Не, не треба, не треба! Ако хоћете, боље ме пољубите у груди. Мили, добри мој!

Ја одједном стадох. Њене речи звониле су тако уплашено и беспомоћно, био сам искрено поражен. Она је мислила да ме награди, допустивши ми да је пољубим у груди! Како је то било мило, — мило и наивно! Могао сам се пред њом спустити на колена.

— Но, мила моја! — рекох ја у крајној забуни: — ја не разумем... ја, збиља, не схватам каква је то игра...

Она устаде и дрхтавим рукама понова упали свећу; ја понова седох на диван и ништа не почињох. Шта ће сад бити? У ствари, осећао сам се врло непријатно.

Она погледа на зид, на часовник, и уздрхта.

— Ах, скоро ће се девојка вратити! — рече она.

То беше прво што она рече.

Разумедох ту напомену и устадох.

Она се прихвати за огртач, као спремајући се да га огрне, али се предомисли, остави га и приђе камину. Била је бледа и све се више и

више узнемиривала. Да не би изгледало да ме она моли да одлазим, ја рекох :

— Ваш отац је био војник ?

И за то време спремих се да идем.

— Јесте, војник. Откуд ви знате ?

— Не знам, пало ми тако на памет.

— Чудновато !

— О, да. Ја сам много постигао, руководећи се осећањем. Хе-хе, то је било у вези с мојим лудилом...

Она ме брзо погледа, али не одговори. Осећао сам да моје присуство њу мучи, и хтедох што пре да свршим с тим. Упутих се излазу. Зар ме она неће више да пољуби ? Чак ни руку неће да пружи ? Стојао сам и чекао.

— Ви већ идете ? — рече она, стојећи још једнако код камина.

Не одговорих. Понижен и збуњен, стојао сам и гледао у њу, не говорећи ни речи. Не, шта сам разрушио ! Чинило се да њој није било стало што се ја спремам да идем, она је одједном била потпуно изгубљена за мене, и ја се домишљах шта да јој кажем на растанку, тражио сам какву тешку, дубоку реч која би је могла поразити и, можда, учинити на њу неки утисак. И, упркос својој чврстој одлуци, с осећањем увреде, уместо поноса и хладноће, узнемирен, увређен, ја стадох говорити којешта ; реч што поражава никако не долазаше, понашах се крајње бесмислено. Понова се појави красноречивост и књижевне речи.

Зашто ми она није могла рећи отворено и јасно да одлазим ! — упитах ја. — Јест, јест, зашто ? Није се требало устезати. Уместо напомене да ће се скоро вратити служавка, она је просто могла рећи ово : „Сад је потребно да се изгубите, јер ми је време да идем по мајку, и нећу да ме пратите на улици.“ Е, зар она није то помислила ? Ах, она је баш тако и помислила ; ја сам одмах разумео. Врло је лако показати ми моје место ; већ само то како је она узела огртач и понова га оставила, одједном ми је објаснило све. И у томе, управо нема већ тако много лудила...

— Но, Боже мој, опростите ми за ту реч ! Омакла ми се с језика! — узвикну она.

Но она је стојала и даље и није ми прилазила.

Бејах несавитљив и продужих. Стојао сам и брбљао с неким мучним осећањем да сам јој досадио, да ни једна моја реч није постизала циља, па ипак нисам престајао. У ствари, човек може бити доста осетљив, чак ако и није луд, — мислио сам ја : — има природа које се хране ситницама и које умиру од једне опоре речи. И ја сам дао разумети да је и у мени самом таква природа. Ствар је у томе да је моја сиротиња у толикој мери изоштрила неке способности у мени да ми је било сасвим непријатно, уверавам вас, сасвим непријатно. Но уз то је било и неких преимућстава, помагало ми у извесним случајевима. Један сиромашан

интелигентан човек финији је посматрач него богати интелигентан човек. Сиромас пазн сваки свој корак, сумњиво прислушкује сваку реч коју чује од људи у сусрету; сваки корак који он предузима поставиће како његовој мисли, тако и његову осећању неки задатак, рад. Он је проницљив и примчив, он је искуством опробани човек, његова је душа изранављена, прекаљена...

И ја сам доста дуго говорио о тој прекаљености своје израђављене душе. Али у колико сам више говорио, у толико је она постајала неспокојнијом; најзад, у очајању, ломећи руке, она два пут рече:

— Господе!

Ја сам врло добро видео да је мучим, и ја нисам хтео да је мучим, и ипак сам је мучио. Најзад одлучих да сам јој, у општим цртама, рекао најпотребније од онога што сам хтео рећи, бејаш дирнут њеним потпуним очајним изгледом и узвикнух:

— Сад одлазим, одлазим! Зар не видите да сам мећ ухватио за браву од врата! Збогом! Збогом, кажем! Ви бисте могли одговорити, када сам се двапут опростио с вама и тврдо се одлучио да идем. Чак не тражим допуштење да се видим с вама, зато што ће вас то огорчити; али реците: зашто ме нисте оставили на миру? Шта сам вам ја учинио? Та ја вам нисам стојао на путу. Зашто се ви одједном окрећете од мене, баш као да ме више не познајете? Ви сте ме до краја упропастили начинили сте ме још ништавнијим но што сам био. Господе, та ја нисам полудео. Ако вам је само по вољи да поразмислите, ви врло добро знате да ја ни од чега не болујем. Па пружите ми руку! Или допустите ми да приђем к вама! Хоћете ли? Ништа вам нећу учинити, само ћу за часак да савијем колена пред вама; могу ли? Добро, нећу, видим да се бојите, нећу, чујете ли, нећу. О, Господе, чега се тако бојите? Та ја стојим мирно, не крећем се. Постојао бих на коленима један часак, ето ту, на црвеној прузи крај самих ваших ногу. Али ви сте се уплашили, ја сам одмах познао по вашим очима да сте уплашили, и ево остао сам на месту. Нисам начинио ни корака, када сам вас молио за то; зар није тако? Стојао сам овако исто непомично као сад, кад вам показујем место где сам хтео да се спустим на колена, ето ту црвену ружу на простирци. Ја чак не показујем прстом, ја никако не показујем, не чиним то, да вас не бих уплашио, ја само климам главом и гледам тамо; ево овако! И ви врло добро разумете о којој ружи ја говорим, али нећете да ми допустите да се спустим на колена; ви се бојите мене и не смете да ми приђете. Ја не разумем како сте ме могли назвати лудим. Зар није тако, ви на то и не мислите? Само једанпут летос, одавно, ја сам био луд; имао сам одвећ тежак посао, и заборављао сам на време када треба јести, зато што ми је требало мислити и мислити. То се понављало из дана у дан; требало ми је да памтим о јелу, но ја сам вечито заборављао. Бог је сведок да је то истина! Нека се одавде жив не макнем, ако лажем; ето видите, ви ме вређате. Није ме не-

воља нагонила на то; ја имам кредита, великога кредита, код Ингебрета и Гравесена; ја сам често имао много новаца у џепу, па ипак нисам куповао храну зато што сам заборављао на њу. Чујете! Ви ништа не говорите, ви не одговарате, ви се не мичете од камина, ви само стојите и чекате да ја одем...

Она ми брзо приђе и пружи руку. Ја с крајним неповерењем гледах у њу. Је ли она то чинила лака срца? Или је чинила то само да се избави од мене? Она ме загрли, у очима јој беху сузе. Ја сам просто стојао и гледао у њу. Она пружи своја уста; не могах јој веровати, нема сумње, она је приносила жртву, то је било средство да се сврши са свим овим.

Она нешто рече, учини ми се као да рече: „Ја вас ипак волим!“ Она рече то врло тихо и неразговорно, можда ја нисам разумео, можда она није ни изговорила ове речи; но она ми се ватрено баци о врат, чак се мало подигла на прсте да би ме дохватила, и стојала је тако, може бити, читав минут.

Ја сам се бојао да и она себе саму није нагнала на ту нежност, ја просто рекох:

— Како сте дивни сад!

Више ништа не рекох. Одступих, наиђох на врата и натрашке изиђох из собе. А она остаде.

Четврти део.

Дође зима, хладна и влажна зима готово без снега, магловита и тамна вечита ноћ без једног јединог свежег даха ветра за читаву недељу дана. Гас је горео скоро целог дана на улицама, и опет су се људи сударали један с другим у магли. Сви звуци, јака црквених звона, прапорци на кочијашким коњима, људски гласови, све је звучало тако глухо и као да је било сахрањено у густоме ваздуху. Прође једна недеља и још једна, а време беше све једно те исто.

И ја сам и даље ишао на конак све тамо.

Све сам се више и више привезивао за ту гостионицу, за оне намештене собе за путнике, где сам могао ноћивати, без обзира на своју потпуну сиротињу. Моји новци су давно и давно отишли, и ја сам ипак и даље одлазио тамо, као да сам имао неко право на то, и као да сам био ту свој. Газдарица за све време није ништа говорила; но мене је ипак мучило што не могу да се обрачунам са њом. Тако прођоше три недеље.

Још на неколико дана пре тога ја се понова прихватих свога пи-сања, но још ми ништа не испадаше за руком чиме бих био задовољан; ништа више није из мене излазило, и ако сам био врло прилежан и мучио се од јутра до мрака. За што год бих се прихватио, било је бескорисно, — срећа је отишла.

Те покушаје чинио сам у једној соби на другој спрату, у врло лепој соби за примање. Нико ме ту није узнемиривао, од прве вечери, када сам имао новаца те сам могао платити за све. За све време надао сам се да ће ми испасти за руком да напишем овај или онај чланак, и да ће бити могућности да платим за собу и да рашчистим остале дугове; ето зато сам радио тако усрдно. Нарочито ме је занимала једна почета ствар, од које сам много очекивао, једна алегорија о пожару у једном књижарском стоваришту, једна дубока мисао коју сам хтео да обрадим што је могућно брижљивије и да је дам у отплату „команданту“. Та „команданта“ је требало убедити да је он једанпут указао помоћ једноме правој таленту; нисам ни најмање сумњао да ће се он уверити о томе. Требало је само причекати да ме дух озари. А зашто ме надахнуће није могло озарити? Зашто оно не би сишло у најскоријем времену? Ништа ми није сметало; сваког дана добијао сам помало хране од своје газдарице, неколико хлебчића с маслом, изјутра и увече, и моја нервозност беше скоро ишчезла. Када сам писао, нисам више завијао руке у крпе и могао сам без вртоглавице гледати на улицу са својих прозора на другој спрату. Било ми је у свему много боље, и ја се почех озбиљно чудити како још нисам завршио своју алегорију. Нисам знао чиме то да објасним.

Најзад мордох једном осетити како сам слаб, како млитаво и неплодно ради мој мозак. Тога дана дошла ми је газдарица с некаквим рачуном и замолила да погледам у њега; тај рачун је, очевидно, нетачан, — рече она: — он се не слаже с књигама; али она није могла наћи погрешку.

Ја узех рачунати; газдарица је седела према мени и гледала ме. Ја сабрах тих двадесет ситних цифара, најпре озго на пиже, и нађох да је збир тачан; затим оздо на више, и понова дођох до истог резултата. Погледах у жену, она је седела правце према мени и чекала на моју реч; ту опазих да је она бремена, то се не измаче моме пажљивом погледу, и ако је нисам посматрао испитивалачки.

— Збир је тачан, — рекох ја.

— Не, проверите сваку цифру, — одговори: — не може бити да је тако много; у то сам уверена.

И ја узех проверавати сваку цифру: 2 хлеба по 25, стакло за лампу 18, сапун 20, масло 32... Ни мало не треба имати какву особиту главу па разгледати ове стубове бројева, тај мали рачун једнога ситног трговца, у коме није било никаквих подробности, и ја сам савесно покушавао да пронађем погрешку о којој је говорила жена, али је не нађох. Бактајући се с тим цифрама два, три минута, ја, на своју несрећу осетих да је све у мојој глави почео играти; нисам више разликовао расход од прихода, у мени се збркало све. Најзад се уставих на врсти: $3\frac{5}{16}$ фунте сира по 16. Мој мозак дефинитивно отказа посао, ја сам тупо гледао доле у сир и нисам се мицао с места.

— Ђаво да га носи како је рђаво овде писано! — рекох ја у очајању. Овде стоји, Бога ми, пет шеснаестина фунте сира. Хе — хе, нечувена ствар! Погледајте сами!

— Јест, — одговори газдарица: — они имају обичај да тако пишу. То је зелени сир. Сасвим тачно! Пет шеснаестина — то је пет лотова...

Понова покушах да се нађем у томе малом рачуну, који бих пре неколико месеца срачунао за један минут; зној ме је обливао, из све снаге мислио сам о тим загонетним бројевима и замишљено трептао очима, као да сам свестрано изучавао то што је написано; али ми дође да га оставим. Проклети пет лотова сира коначно су ме исцрпили; учинило ми се да нешто тресну у моме мозгу.

Али да бих чинио утисак да се и даље занимам рачунањем, мицао сам уснама и с времена на време гласно изговарао који му драго, број клизећи све даље и даље низ рачун, као да непрекидно идем напред и приближујем се крају. Газдарица је седела и чекала. Најзад рекох:

— Проверио сам све, од почетка до краја, и овде збиља, колико ја могу да видим, нема никакве погрешке.

— Нема! — одговори жена: — збиља, нема?

Али ја сам врло добро видео да ми није веровала. И одједном ми се учини да је у њеном говору била нека нианса непоштовања, нешто неодређенога тона који код ње раније нисам чуо. Она рече да ја, може бити, нисам навикао да рачунам са шеснаестим деловима, исто тако рече да ће се морати обратити ма коме који је јачи у томе да провери рачун како треба. Све то она рече не увредљиво, не желећи застидети ме, него замишљено и озбиљно. Када пође к вратима и спреми се да иде, она рече, не погледавши ме:

— Опростите што сам вам сметала!

Она оде.

Мало затим врата се отворише, и газдарица понова уђе; једва ако је отишла даље од предсобља пре но што се вратила.

— Ево шта је! — рече она. — Немојте се само наћи увређени; али ја с вама имам нешто да говорим. Да ли јуче беше три недеље како сте дошли? Јест, ја мислим да је три недеље. Није то тако лако излазити на крај с великом породицом, и према томе ја не могу да држим кираџије на вересију.

Ја је прекидох.

— Као што сам вам већ раније говорио, ја радим на једном чланку — рекох ја: — и чим он буде готов, ви ћете одмах добити свој новац. Будите потпуно спокојни.

— Јест, али зар га никада нећете довршити?

— Мислите? Надахнуће може да ми дође сутра, или још ове ноћи нема ничега немогућног да ми не дође ноћас, и тада ће мој чланак бити готов за четврт сахата, не више. Ја не радим тако као остали људи; ја не могу да седим и да пишем одређену количну у току једнога дана.

ја морам да чекам тренутак. И нико не зна ни дан ни сахат када ће дух сићи на човека; то мора ићи својим редом.

Газдарица оде. Но њено се поверење према мени, очевидно, јако поколебало.

Оставши сам, ја скочих и стадох од очајања чупати косу. Не, мени збиља није било спаса, никаквога спаса! Мој мозак је банкротирао! Зар већ нисам постао савршени идиот, кад нисам могао израчунати вредност једног малог парчета зеленога сира? Али како сам могао себе лишити расуђивања, када сам себи стављао овака питања? Зар ја поред све своје напрегнуте занесености рачунањем нисам учинио једно врло тачно посматрање, да је моја газдарица бремена? Ја нисам имао никаква основа да то знам, нико ми није причао, то ми је пало на памет мило моју вољу, ја сам то видео рођеним очима и одмах сам разумео, и то још у очајноме тренутку када сам срачунавао шеснаесте делове. Како треба то да објасним?

Приђох прозору и стадох гледати на улицу; прозор је био окренут на Вогнмандсгаде. На калдрми играла су се деца, бедно одевена деца на бедној улици; она су бацала једну празну боцу и гласно звиждала; Једна кола са домаћим покућанством лагано прођоше поред њих; очевидно је нека на улицу избачена породица мењала стан овако у невреме. И одмах стадох мислити о томе. На колима су се ваљале постељне ствари и намештај, црвоточни кревети и ормани, црвене столице са три ноге, рогозине, једна гвоздена полуга, лимано посуђе. Једна девојчица још сасвим дете, једно ружно дете са смрзнутим носем, седела је на колима и чврсто се држала јадним помодрелим ручицама да се не претури. Седела је на гомили страховитих, мокрих душека, ну којима су спавала деца, и гледала у дечицу што бацају празну боцу...

(прев. В. Ј. Р.)

(Наставиће се)

Бранислав Ђ. Нушић

ИЗ ПОЛУПРОШЛОСТИ

Један мали роман.

Да наше крви има у турским жилама знамо већ из свију „Историја Српскога Народа,“ у којима су описане удаје наших владалачких кћери за султана као и силно потурчавање наше деце нарочито у седамнаестом и осамнаестом веку. А да турске крви има у нашим жилама, морамо

веровати, знајући за она многобројна турска насиља над нашим девојкама и женама.

Но бивало је да је и другим путевима утецала турска крв у наше жиле. Нису само српкиње одвођене у турске хареме, већ је бивало и туркиња, које су постајале српске домаћице.

У недавној нашој прошлости забележено је неколико таквих примера, а било их је извесно и много више. Срби су често, као и Турци, побеђујући непријатеља, плачкали не само његову имовину, већ робили му и чељадета. Тако на пример зна се да су Срби, када су разбили Турке на Љубићу и почели их гонити пут Драгачева, поробили их и том приликом заробили за себе много турских жена и девојака, које су затим покрестили и привенчали.

Али има и поузданијих примера. При освојењу Београда 1806. године, војвода Танасије Чарапић узео у заштиту две буле, да их наши не побију. Те буле су затим остале међу нашим и покрстиле се, те је једна добила име Марта а друга Стана. Марту је Танасије удао за свога буљубашу Јовчу Конду, а и Стана се извесно удала, само се не зна за кога.

Па онда се зна за капетана Радича Петровића, да је после освојења Београда такође узео за жену једну лепу, младу булу, која се пре венчања покрестила.

Једна од најпознатијих була а добрих српских домаћица је, Љубица жена Стевана Живковића саветника. Врло је интересантан роман ове покрштенице, која је и као Живковићева удовица а угледна госпођа дуго живила у Београду, те је се многи старији београђани и сад сећају.

Госпођа Љубица Живковићка била је најпре, као туркиња, жена једнога од четворице дахија београдских, Аганлијина.

Фебруара месеца 1804. године изађе дахија Аганлија из београдског града са неколико стотина Турака, да угуши буну у народу и том приликом поведе он у ропство, у град, и кнеза Павла Поповића из Вранића, Павле се у ропству некако удобри овоме Аганлији или његовоме харему, те сам Аганлија који га је заробио, помогне му да побегне из града и да се ишчупа турских руку. Када су затим, новембра 1806. године Срби освојили београдски град, а дахије се дале у бегство низ Дунав, остала је Аганлијина жена незаштићена и нагне на градске капије, не би ли измакла Србима, који су већ навирали у град кроз освојене капије. Чупајући косе и призивљући Алаха упомоћ, Аганлијина жена на самој градској капији спази кнеза Павла Поповића, којег је познавала док је робовао, и према коме је управо она и омекшала тврдо срце Аганлијино, те га овај спасао. Видевши Павла, она му полети, загрли га и обеси му се о врат, побрати га и замоли му се да је спасе од устаничке силе. Павле, да би вратио добро које је њему учинио Аганлија, прими је на аманет, проведе ју собом кроз устаничке редове, одведе је у доњу варош и склони на безбедном месту.

Аганлијиница затим не пожели да се врати међу Турке, но јој се допадне међу нама и са нама, те се покрсти и добије име Љубица.

У то доба некако Стеван Живковић доцнији саветник, код живе жене остане без жене. Он је држао тетку Максе Ранковића из Остружнице и с њом изродио четворо деце, али се та његова жена и проневаљали и пропије, те он дигне руке од ње, а реши се да узме Љубицу Аганлијиницу. Суд му призна развод брака али да првој жени да за свако дете, које је с њим родила, по једну кесу (2000 гроша = 400 динара). Он јој место четири кесе колико је по пресуди имао давати, да седам кеса, пет за децу и њој две што му је била жена. (Ова жена кад се дочепала пара и слободе постала је толико неваљала да је Карађорђе наредио да се, као јавна блудница, баци у Дунав и удави. Та је казна извршена на Ороспи-ћуприји¹ ниже Карабурме, одакле су и Турци давили и у Дунав бацали блуднице и неверне жене. Отуд и ћуприја носи то име).

А дао би Стеван Живковић и више од седам кеса гроша, само да може Аганлијиницу, у коју се беше заљубио, узети себи. И одиста, лепо је с њом проживио и децу изродио.

По одласку Карађорђеу из Србије, 1814. године и Стеван Живковић са Љубицом и малим дететом, пребегне у Земун.

Једнога дана, после тако дугог времена, управо после седам година дође изненада у Земун Љубичин рођени брат Турчин и почне Љубицу ружити, што је напустила веру Алахову и наговарати је да се врати Турцима. И она се одиста преломи и једне ноћи заједно са дететом и братом побеже из Земуна, да се врати Турцима.

Живковић који је жену волео а који је и за дететом пожалио, предузе све могуће мере да је ухвати. Он се пожали чак и Митрополиту Стратимировићу те се овај обрати аустријској ђенералној команди, те командант одмах посла курире на коњима који бегуницу стигоше и вратише је мужу. То је у толико лакше било што се Љубица на путу и сама била покајала што је напустила мужа.

Из Земуна је Стеван Живковић заједно са Љубицом и дететом отишао у Русију, у Бесарабију, где је проживио близу двадесет година а 1835. године вратио се у Србију, но не са породицом. Љубица са децом остала је у Русији.

Стеван се, после кратког бављења опет вратио у Русију, где је и умро а његова удовица тада тек, због имања које је овде имао, реши се те дође у Београд. Она је собом довела само ћер Јелисавету, а два сина остала су јој у Русији.

Стара Аганлијиница, госпођа Љубица, дуго је живила негде доле на Сави, па је овде у Београду и умрла.

Њена ћерка Јелисавета удала се за Илију Момировића, судију и по

¹ Ороспи значи блудница.

смрти његовој живила је грдно повучено и увек закључана у соби. Веровало се да има много пара, а изгледа и да је била растројена.

Њу је 1858. године убио зликовац Џеваировић, брат Саве Џеваировића, ћурчије. Он је дошао увече, лупо јој на прозор, јављајући да је стигао из Русије и донео јој писмо од брата. Она жељна вести од брата, отвори врата, а он јој баци пуну шаку просејана пепела у очи и док се она збуни, он је прекла ножем и опљачка је.

Џеваировић је стрељан.

Морална школа.

И данашња наша дечија забавишта имају својих трагова у полу-прошлости. Нису она тако новог датума, као што би многи мислио. Само је прво српско дечје забавиште носило чудновато и необично озбиљно име. Звало се „морална школа“.

Прво дечје забавиште у Београду, под именом „морална школа“ основао је парох ћуприски Татомир Миловук, који је раније био и учитељ у Крагујевачкој Гимназији. Овај парох је остао удов са шест кћери, које су све биле одрасле, и како је мислио да тај број кћери представља довољан наставнички персонал, он је тражио дозволу да може отворити „моралну школу“, коју би посећивала деца од две па до седам година, дакле пре но што ступе у основну школу.

Школа је та отворена 17. марта 1867. године, „с одобрењем министарства просвете и благословом архијерејски власти.“ Школа се налазила у кући лончара Радовановића, до куће Ценића саветника у сокачићу спрам капије књажевске. То је данашња дворска улица.

Позив на упис деце у ову школу, поп Татомир овако почиње: „Отварајући у име Божје ову школу, као свештеник и негдашњи професор крагујевачки, сад у Београду, позивам дечицу с речма Христа Спаситеља: „Придите чада, послушаите мене, страху Господњу научу вас!“

Метод, којег ће се поп Татомир у својој школи придржавати, овако излаже он: „Материнско неговање мушке и женске деце с помоћу мојих шест кћери које су, како у наукама тако и у свим пословима женским и најфинијим, „спремне.“

Изгледа да је „морална школа“ направила тада необично леп утисак на наше просветне кругове. Матија Бан јој посвећује у „Световиду“ читав један похвалан чланак.

И ако је данашња генерација београђана та, која је требала посећивати ту школу, нисам ипак могао наћи никога који би ми потврдио да је био њен ђак.

ДРУШТВЕНА КРОНИКА

Пред догађајима.

„Ми смо пред догађајима“ почињу последњих дана своје чланке наши листови, а завршују их са: „догађаји су пред нама!“

„Догађаји су на догледу“ узвикују страни листови.

„Догађаји ће нас изненадити“ веле једни.

„Нас неће догађаји ни мало изненадити“ веле други.

И тако се већ два три месеца једнако говори о догађајима и једнако се очекују. Ја не знам да ли свако од вас верује али ја верујем у те будуће догађаје који су на прагу. Некако сва атмосфера, све што се догађа око нас и код нас, казује то.

Аустрија мобилише, у Турској ври, Бугарска припрема „маневре“ а ми — пишемо указе. Верујте ми, то је врло тачан и поуздан знак. Кад год се нешто крупно имало десити на Балкану, увек су се ти знаци као предходни јављали т. ј. Аустрија је мобилисала, Турска је врила, Бугарска је „маневрисала“ а ми смо писали указе.

А најзад и зашто их не би писали. Нису догађаји ваљда тако луди па да груну сад, за време бањске сезоне. Знају они да није ред узнемиравати људе кад се одмарају.

То не говорим ја на памет, о томе сам се уверио. Чим са чуо да су догађаји „врло близу“ ја сам се на све стране почео распитивати: где су? Хтео би да их нађем и да проговорим као човек са њима реч две.

Потрчим једном државнику и запитам га:

— Јел те, молим вас, били ми ви могли казати где су догађаји?

— Врло близу, господине, врло близу.

Одем другом државнику па га упитам:

— Јел те, молим вас, били ми ви могли казати где су догађаји?

— Догађаји су, господине мој, тако рећи пред вратима.

Тако, пред вратима? Баш вам хвала.

И кад сам већ сазнао да су догађаји пред вратима, онда ми је лако било ошкринути врата и провирити мало напоље. А оно напољу ништа, све неке ситнице: Турска ратује са Италијом — ал шта се то нас тиче; у Арбанији револуција и устаници заузели већ све вароши око наше границе — ал шта се то нас тиче; у Хрватској пошто су осудили људе и жене сад почели да суде децу — ал шта се то нас тиче; у Војводини Мађари појели једино право које је Србији заостало — ал шта се то нас тиче; у Аустрији нагомили војску на Турску границу и разуме

се то се нас не тиче, а нагомилали је и дуж наше границе, ал то нас се још мање тиче.

А кад сам већ ту, пред вратима, рекох; ајд да проговорим реч две са тим догађајима, те да се баш својим ушима уверим о њиховим намерама. И тај је разговор овако текао:

Ја: Је л' те, море, догађаји, па ви се одигравате ту пред нашим вратима, а и не питате је л' то нама пријатно?

Догађаји: Па шта имамо да вас питамо, ми се развијамо независно од вас.

Ја: Па добро, независно, ал то није ред и није учтиво од вас, да лармате пред туђим вратима. Таман ми Србија легли после ручка мало да спавамо, а ви надигли толику ларму.

Догађаји: Па ви се пробудите.

Ја: Јес, за вашу љубав да се пробудимо, није него још нешто.

Догађаји: Па доста сте спавали.

Ја: Гледај ти њих како су разуздани и неучтиви! Као да ћете ви нама одређивати докле ћемо и колико ћемо спавати. Немојте да узмем метлу па да вас све разјурим.

Догађаји: Немојте молим вас.

Ја: Е, кад молите то је друга ствар. Можете се и даље одигравати пред нашој кућом и пред нашим носом, али немојте толико да лармате.

Догађаји: Ви ваљда волете мир и тишину?

Ја: Не то али смо у послу.

Догађаји: Важном послу?

Ја: Та дабоме важном, пишемо указе, премештамо и унапређујемо своје пријатеље и своје рођаке.

Догађаји: Е, кад је тако, ми ћемо догађаји чекати, док ви посвршавате те послове.

Ја: Хвала вам.

Догађаји: На мало.

И после овога искренога разговора растали смо се као најбољи пријатељи, још су ми „догађаји“ пожелели, до виђења.

Бен-Акиба

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

Срби и Мађари

(Поводом кризе у Угарској)

Српско је питање тако заплетено и сложено, да стоји у вези са многобројним питањима која су на дневном реду светске политике, и услед те сложености је тако осетљиво, да на његово кретање и решење утичу и најудаљенији политички догађаји. Зато је дужност српских политичара да добро мотре на развој свих тих догађаја, а српских публициста да сва та питања и све догађаје у вези с њима, најскрупuloзније износе, насхватљивије српским читаоцима представљају, да их потпуно и свестрано осветљавају и најсавесније коментаришу, како би српски читалац, који је по готову увек и гласач, могао и умео што боље и јасније умотрити чисте српске интересе у појединим заплетима, па се само и једино према тим интересима и одређивати, па тако, према својим моћима и упућивати политику свога народа.

Једно питање, које је можда од свију других најближе српскоме и које с њим у најтешњој и најнераздвајивијој вези стоји, јесте несумњиво, бар по нашој оцени, Мађарско Питање. Оно је већ од неколико векова на дневном реду у српској политици, и фатално је за Србе то, што не само да ово питање није до сада ни пречишћено, нити је на чисто изведено и добро упућено, него је још и данас Србима оно нејасно, збуњено, замршено и по изгледу нерешљиво, као што је то било и пре читавих сто година. Горка и тешка искуства не само што нису успела да ово питање упросте и на чистину изведу, бар за Србе, него су још нагомилане погрешке из дуге прошлости оба народа, створиле као некакву несрећну традицију — а традиције потхрањиване шовинистичким осећајима врло често постају „свете“ — која је препуна примера за обе стране да би мотивисале и окуразиле на продужење убилачке борбе, те на тај начин та традиција чим спречава да се на то питање и данас погледа бистрим, непомућеним очима и не допушта да се српско мађарски односи хладно изанализирају и процене, па после те процедуре поставе на здраву основу и упуте онамо, како би оба народа убрзо могли јасно назрети најбоље решење овога комплицираног и вековима запутаваног европскога питања, од кога зависи и судба целог Југо-Истока Европе!

Мађари и Срби су се гложили још од најдавнијих времена, па све до данашње епохе. Узроци и разлози те њихове борбе лежали су у раније доба у изузетном положају Мађара, који су сматрали, па су се тако и сами осећали, као дошљаци у једној туђој средини, у којој је ваљало себи место извојевати и задобити непрекидном борбом. Али тај је разлог био слаб, а много је још лежао у самом борачком и жестоком карактеру мађарске нације, ал поглавито у личним амбицијама владара и општој тежњи која је тада код свих деспота владала, да један од другог што више земаља очупају и без икаквог стварног права.

У последње доба се та међусобна борба мотивише разноврсношћу расе и необузданом тежњом Мађара да не само потчине сав српско-хрватски елеменат, него још и да га мађаризирају. Многи врло манифестни знаци потпуно су открили ту криминалну политику која је отровала неколико несрећних представника мађарске политике, и тај аргуменат стално потпирује ватру која сажиге оба народа и онемогућава искрене односе између њих што је, наравно, веома добро дошло онима, који једино у раздору између Срба и Мађара виде успех за своју политику и своје коварне планове.

Међутим, по нашем мишљењу, тај једини стварни разлог неслоге ваља од стране мађарске што пре отклонити и дати поузданог јемства да се више на те вратоломне путеве неће наилазити, па ће се одмах после тога моћи приступити послу око искреног споразумевања и тражења, не само трајних додирних тачака, него и пута ка великом заједничком циљу. Јер различност расе није довољан узрок за вечиту распру, кад интереси, који се вазда више слушају, императивно налажу споразум и заједнички рад.

У Америци и Швајцарској су разне расе, па се одлично слажу и дивно напредују, а Руси и Пољаци су једне расе, па целом свету пружају пример највеће мржње и заваде!

Ми морамо водити политику животни интереса.

Иначе, како је данас политика ова два народа упућена, ова се борба између њих мора фатално продужити, још кроз дуги низ година, па може бити и до саме катастрофе. Јер који год уме читати историју и из ње црпсти поуку за савремени политички живот, ласно ће увидети: да је само борба између Мађара и Срба довела Хабзбурге, односно Немце у Пешту, па их је затим спустила у Босну и Херцеговину и само продужење те борбе може спровести Немце и до самог Солуна. То ће бити фатална последица ове непрекидне и бесциљне борбе, само ако синови оба народа не устану бар у дванајестом часу најенергичније, да борачке елементе изведу из страшне заблуде и ако својим народима не предоче с једне стране страшну несрећу коју ће им та борба неминовно донети, ако се продужи, а с друге стране све благотворне и срећне резултате ако се до споразумног и заједничког рада дође.

„Noblesse oblige“ и сваки онај, који је, према своме темпераменту, карактеру, васпитању и образовању, за своју каријеру изабрао да што живље учешће узима у јавним пословима свога народа, има дужност да се непоштедно заложује у циљу да своје сународнике што боље, према своме убеђењу, обавести, и да не пропусти ништа учинити што би их од предрасуда, које су нарочито у политици убиствене, могло ослободити и на пут здраве националне политике извести.

Ми баш нарочито отварамо разговор о овом замршеном питању у садашњим данима тешких искушења и за Српски и за Мађарски народ. Ми намењујемо ове редове свима људима добре воље и без предрасуда, који ће бар у овим критичним тренуцима имати довољно куражи да погледају истини у очи, који ће смети извршити операцију над својим дугогодишњим заблудама, ма им како оне драге биле и ма колико им рушиле миле традиције, те да без жаљења и погледа у прошлост ударе новим путем, који и ако води у дугу и љуту и мучну борбу, бар у накладу као награду за све патње и искушења ставља у изглед позитивне и дефинитивне резултате, који ће дати потпуног задовољења обема странама, за чим су оне вековима узалуд тежиле и трчале.

Па зато, и ако су данас српски духови јако надражени, услед последњих мучких удара којима су преко Пеште погодили Српски Народ, те многим Србима може овај наш покушај изгледати не само као неопортун него чак и као нетактичан, ми налазимо баш, на против, да је сад, у овој кризи коју преживљују и Срби и Мађари, најзгодније време за начелну расправу овога судбоноснога питања, јер и ако су сад духови надражени, они су у исти мах и врло луцидни и пажња је највише напрегнута. Овај је перијод као неки пробни камен за ово питање, и ако наше мишљење и у овим тренуцима нађе одзива, онда је то најбољи доказ да би та нова политика била здрава и да има будућност за себе.

(Наставиће се)

Spectator.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД

Хајнрих Лаубе

II.

Лаубе је у то време, као књижевник, био врло познат. Он је, под утицајима Хебела и Гуцкова, писао драме, као што је, под утицајем Хајнеовим, с натегнутом духовитошћу, писао литерарно историске фељтоне и као што је, под утицајем Бернеовим, писао позоришне критике. Он у Дворско Позориште није био позват ни као књижевник ни као критичар, чије је оштро перо уливало страха. Био је позват као човек који је имао највећих и најлепших веза с тадашњом младом генерацијом која се није могла више негирати. Он је требао да буде посредник између Дворског Позоришта и нових драматичара, да их придобије за то позориште и да их, посредством својег утицаја, приволи да пишу у правцу традиција Дворског Позоришта. Млађи елементи у Аустрији, одушевљени покретом Младе Немачке, гледали су у њему поборника нових идеја и новог правца у драмској књижевности, поздравили су напредног духа који ће тај покрет пренети и на аустриско земљиште. Лаубе је, као гањани демократ и као један од литерарних револуционара, с правом, изазивао све те наде и сва та очекивања.

У том су се времену у позоришној уметности Дворског Позоришта могли запазити исти елементи, као и у комадима, који су наишли на леп пријам у публике. Фридрих Лудвиг Шредер и Брокман дошли су, осамдесетих година XVIII. века, из Хамбурга и собом су унели у Дворско Позориште реалистичан начин играња, присвојен од хамбуршке школе, која је била реакција вајмаршкој школи: реализам је дошао на место романтичног идеализма, помпезне декламације и „скулпторских“ гестова. У Дворском Позоришту владао је тада француски класични стил. Из мешавине тога стила и реалистичног стила створен је нов стил у Дворском Позоришту: реалистичан у својим основним цртама, идеалистичан у својем начину изражавања.

У колико је Лаубе, као писац, био слаб, подлежан туђем утицају и савршено неиндивидуалан, у толико је, као човек, био јак, с великом, чврстом и дисциплинованом вољом која је, понекад, морала ићи до круте самовоље и бирократске педантерије. И кад Габилон за њега каже да

је „прави позоришни Бизмарк који не зна ни за какве сентименталности“, и кад су га вечито увређени глумци, због његове „дрскости“ и његове безобирности, звали „Ваувау“, онда они мисле на ту самовољу и ту педантерију. Та његова знатно изразита индивидуалност избија још у времену, кад је, 1849 године, преговарао с графом Грином о условима под којима ће се примити за директора позоришта. Он је тада тражио провизориум од пет година: „Првих година бићу присиљен да себи створим врло велики број непријатеља. Морам да рашћишћавам, морам да уклањам. После две или три године бићу, у главном, само омрзнут — тек у четвртој и петој години могу стварати и придобијати пријатеље за се.“ Лаубе је, одмах у самом почетку, хтео да нагласи свој основни принцип којег се верно држао за све време својег директорства — да се позориштем може владати само на основу монархистичког принципа. Он је, као управник, хтео да буде неограничен монарх и, донекле, то је и био. Он није хтео пре примити дужност, док му се није загарантовало да ће он сам и самостално бирати комаде, да ће вршити поделу улога, док му није дато право да одређује број проба, да утврђује кад ће се давати прва представа и — а на то је он највише полагао — да може ангажовати глумце бар на годину дана. Тек кад су му дата сва та прва, он је ушао у Дворско Позориште. Кад му је, после осамнаест година, оберхофмајстер, Константин од Хоенлоа, под утицајем интрига, чију су душу представљали Лаубеова непомирљива непријатељица Габилон, јер њезин „дворски тон“ Лаубе није хтео никако респектовати, и сујетни песник, Фридрих Халм, који је био бацио око на Лаубеов положај, хтео одузети већину његових права, Лаубе је одмах дао оставку.

Лаубе је, вели Лотар, собом донео оно, што је тада савршено недостајало Бечу: изразиту индивидуалност, која је имала својег циља и — гвоздену руку. Он је био тиранска природа, неопходно потребна у времену, кад је у Дворском Позоришту било све разуздано и кад је Савет Редитеља — састављен, наравно, искључиво од глумаца — био све и сва. Он није био уставни владалац, није био ни апсолутистички монарх. Он је био један натмурен и намрштен диктатор.

III.

Умни и окретни интендант Дворског Позоришта у Манхајму, барон Далберг, изгледа, први је створио установу која се касније јављала под разним именима, негде као Одбор Саветодавног Тела, негде као Режи-серски Савет, негде, опет, као Књижевно-Уметнички Одбор. Био је створио два одбора у која су ушли само глумци: први је одбор имао да свршава послове управе (свакако административне), а други је одбор радио на пословима књижевно-уметничке природе. Овај се одбор састајао сваких четрнаест дана и тада је говорено о томе, како ће се поправити позоришне прилике, предлагали су се нови комади, читале се рецензије о примљеним комадима, дискутовало се и, најпосле, гласало се о престав-

кама и жалбама глумаца. Али, критиковање игре глумаца вршио је сам интендант. Те критике су се после саопштавале глумцима — у запечатеној куверти. Тај Књижевно-Уметнички Одбор писмено је расправљао разноврсна књижевно-позоришна питања: „Шта је природа и које су њезине праве границе у позоришној уметности?“. „Да ли се француске трагедије могу допасти на немачкој позорници и како их треба представљати да наиђу на опште допадање?“. Приликом таквих дискусија врло се много истицала природна игра, али се, наравно, много и претеривало. Ифланд је, на пример, волео да кокетује с „инспирациом“ и „уметничким расположењем“, мада је то био увек врло свестан и присебан приказивач. До Екхофа и Шредера владао је на немачкој позорници празан патос, леп гест и велика фраза, па, у то време, и на манхамској позорници која је, поред вајмаршке и хамбуршке позорнице, тако много утицала на немачку позоришну уметност. Али се тај Књижевно-Уметнички Одбор, чије су седнице у Манхајму укинуте 1785 године, у Бечком Дворском Позоришту, као и другда, убрзо претворио у антиуметничку организацију и тиранију одоздо.

У бечком Дворском Позоришту сачињавали су тај Одбор Саветодавног Тела пет глумаца. Чланови тога одбора звали су се, у прво време, инспициентима, а после режисерима. Били су прво бирани на годину дана, а после доживотно. Њихов је утицај био врло велики: они су вршили — тобоже у договору с управником, мада је увек била њихова већина — избор комада, вршили поделу улога, имали, готово, неограничену власт над глумцима и, за време представе, вршили су на позорници једну врсту полициске службе. Сасвим је природно било, да је та глумачка олигархија била велик противник нових ангажмана и да је, као чврста фаланга, узимала глумце у заштиту против управникових прекора, као и против сваке, ма како оправдане, мере према глумцима.

Лаубе прича, у својим успоменама на службовање у Дворском Позоришту, да је та владавина режисера упорно спречавала ангажовање чак и мало значајнијих глумачких снага. За десет година (1839—1849), на пример, није ангажован ниједан значајнији глумац. Управници не само да нису разумевали позоришну уметност, него је нису ни волели, а врховна управа у двору била је или таква иста као и управници, или је још мање разумевала и волела позориште. И тако су режисери решавали најважнија позоришна питања и све више су учвршћивали своју ситничарску и себичну владавину. Режисери су, са својим рођацима и присталицама, стварали једну чврсту фалангу. Сваки режисер је приграбио врло много улога из свих „фахова“. И кад би се појавио какав нов члан, он је могао не само да им окрњи то слагалиште улога, него је, што је било најгоре и чега су се они највише бојали, могао и да замењује и одмењује. Али, он би, на сваки начин, заузео какво погодно место које би режисери, данас или сутра, могли уступити каквом својем захвалном штићенику.

И Лаубе, као и сви они који у позориште долазе с великом љубављу и великим одушевљењем, био је тако наиван, па је мислио да ће у режисерима наћи искрене помоћнике не само у дневној позоришној служби, него и у вишим уметничким тежњама. Али се убрзо морао уверити да је он упућен само на себе и да, кад је реч о вишим уметничким циљевима, не може ни на кога рачунати. Мисао о једном заједничком и уметничком раду била је, дакле, илузија која је имала ипак добру страну — он се, још у почетку своје управе, уверио да је то само илузија човека који воли позориште, али који га познаје само из гледалишта.

Међу режисерима је било људи који за годину дана нису прочитали ни једне књиге и који нису имали апсолутно никаквог литераног образовања. Они су се, као и врховна власт у Дворском Позоришту, бунили против Шекспирових „неучитивости“, сматрали су га, као Волтер, за варварина и томе генију човечанства предподстављали су — Коцебуа.

Што режисери нису могли постићи својом влашћу и утицајем својим, они су постизавали другим средствима која у позоришту ретко кад остају без успеха — пакошћу и сплеткама. Највећи немачки глумац и творац реалистичкога правца у немачкој позоришној уметности, Шредер, којег Немци зову велики Шредер, био је, осамдесетих година XVIII века, позван у Дворско Позориште да освежи стару трупу. Али, бескрајни Шредеров идеализам, који је собом био донео у Беч, морао је претрпети страشان бродолом и, разочаран и скрхан, морао се вратити у Хамбург. Он је био и драмски писац. Режисери су прво отпочели борбу против њега, као драмског писца. Ситни и необразовани, одбијали су његове комаде који су имали успеха у целој Немачкој, или, да би га још више увредили, они су му комаде враћали да их преради према њиховим напоменама, наравно апсурдним и мало паметним напоменама, на које он није могао пристати. Шредеров списатељски понос био је увређен. Сад је требало увредити и његов уметнички понос. Закон Дворског Позоришта је прописивао да главне улоге наизменице играју први глумци. То „алтерирање“ режисери, наравно, нису испуњавали, јер су они монополисали своје улоге и тај монопол су узајмно толерирали. Кад је Шредер дошао у Беч са својом женом, онда је цар Јосиф, због Шредерових, издао поновну наредбу за „алтерирање“. Али су режисери умели и то да изиграју — они су од сада на позоришним листама изостављали имена приказивача. И тако публика није знала ко ће им се појавити у главној улози. Тај је трик, наравно, био врло опасан код нових комада. У комаду Антона Вола „Експедиција“ има одлична услуга оца коју су требали да „алтерирају“ Стефани, један осредњи глумац, и Шредер. Стефани је играо и — други пут није више даван, јер је, како су режисери говорили, Стефани комад сахранио. После свих сплетака и ситних глумачких пакости, Шредеру, најзад, није ништа друго остало, него да се врати у свој Хамбург.

Лаубе је сматрао да му је прва дужност да скрха моћ Одбора Са-

ветодавног Тела. Савет су тада сачињавали најпопуларнији глумци: Аншиц, Леве, Фихтнер и Ла Рош. Он је хтео режисере да ограниче само на њихов репрезентативни положај, да, дакле, не буду ништа друго до једна врста „домаћих официра.“ Али је сав Лаубеов труд био узалудан, узалудна сва његова очајна борба против јаког и моћног утицаја тога одбора који је против њега био склопио јак савез са шлеткама, једним делом штампе и песником Халмом као што је, деведесетих година прошлога века, био склопио такав савез против Бургхарта. Ту велику и очајну борбу против глумаца режисера, коју су стално водили сви управници Дворскога Позоришта, окончао је тек Др. Макс Бургхарт — али не сјајно и са савршеним поразом глумачких династија.

Због таквих прилика и због апсолутне немогућности заједничког рада, Лаубе је морао доћи до уверења, да позориштем може успешно управљати и владати само као апсолутан монарх.

IV.

Није Лаубеу сметао у раду само Одбор Саветодавног Тела са својим ситним и неуметничким интересима. Поред те препоне била је једна ку-дикамо јача препона коју он није мога оборити, нити је могао мислити да се она уопште може скрхати. То је била цензура. И бечка цензура, као и свака цензура уопште, била је ситна, антилитерарна, антиуметничка, пакосна, назадна и, врх свега, невероватно глупа. Она је, у првом реду, бранила тако звани аристократски понос, различит, наравно, од поноса обичних смртних људи у чијим жилама тече обична и вулгарна црвена крв. Она се, као и све назадне установе, наслањала на цркву и полицију. Цензура је забрањивала комаде у којима се аристократија и владооци представљају као убице, као непоштени људи, као „ниски“ људи који се спуштају до осећаја „простака“. Отуда су аристократија и двор замерали Лаубеу, што даје Шекспирове „неучтивости“, отуда је цензура забрањивала комаде или тражила корените измене комада у којима, на пример, један граф (граф, зе име Богал) узима за жену кћер једног вртара (у једном Фрајтаговом комаду). И да би се тај комад могао представљати, девојка је морала добити већи друштвени положај — постала је бароница, али, наравно, сирота, јер је такав брак поетичан и дирљив и ако није у духу праве аристократије.

Али, цензура је нарочито била строга према комадима у којима позориште, та незнабожачка и световна установа (а ми знамо да је црква ту исту „знабожачку“ установу, у средњем веку, умела врло вешто употребити за своје циљеве, стварајући комаде који су се звали мистерије, моралитети и миракле), износи на профану позорницу лица, која, ма из далека, могу подсетити на цркву, или на веру. Отуда се свештеник није смео појавити на позорници (у Лаубеовом комаду „Рококо“), отуда Хебедова драма „Геновева“ и није смела под тим именом да изађе на по-

зорницу, јер то име подсећа на свету Геновеву коју позорница не сме скрнавити!

Мада цензура, за време Лаубеово, није била тако строга, као крајем осамнаестог и почетком деветнаестог века, ипак је она, у неколико, била под утицајем једног великог литерарно-уметничког инквизитора. Карл Хегелин, који је био тридесет и пет година (1770—1805) позоришни цензор, био је, на основу својег дугогодишњег искуства, написао једну књигу која нас може исто тако зграђавати и интересовати, као што нас интересују и зграђавају разни средњовековни инструменти за мучење. Ти његови цензорски принципи, који собом представљају мешавину црквених заповести и целатске драматургије, врло су забавни и била би права штета не упознати читаоца са којим од тих „принципа“.

„Позориште треба да буде школа обичаја и укуса“. „Све врсте драме (трагедија, комедија и т. д.) морају имати морални циљ, да раде на томе да врлина увек буде љубазна, а порок треба да буде увек одвратан“. „У једној монархистичкој држави не могу се представљати комади у којима се ради на мењању монархистичког начина владавине, или у којима се даје првенство демократском или другом којем начину владавине.“ „На позорници се не могу приказивати догађаји у којима се вређају монарси или се монарх у комаду злоставља“. „Погубљење ренегата не може се приказивати на позорници једне монархистичке државе; на пример: Карла I, Марије Стјуартове, а погубљење Луја VI. краља Фаанцуске, већ ништа.“ „Лица мушког рода могу врлини подметати замке, али једна женска то не може, па ма то било само и привидно.“ Забрањено је цитирати речи из Светог Писма: „растите и умножавајте се“. „Не смеју се употребљавати поређења: стар као Метузалим, мудар као Соломон, нем као Лот; али се зато могу употребљавати оваква поређења: стар као Нестор, мудар као Солон, нем као риба.“ „Не смеју се употребљавати речи које подсећају на свештенички чин или свештенички карактер: поп, бискуп, пробст, свештеник, пастир, проповедник.“ „Реч свето не сме се употребити кад је реч о дужности.“ „Дивљи брак се не допушта“. „Реч грех не треба, такође, допуштати:“ место грех може се рећи: рђаво дело, недело, злочин, грешка.“

Одједи те клерикално-целатске цензуре још су вибрирали и у другој половини XIX. века и Лаубе није могао и није се смео оглушити о њих. Њезин задоцнели утицај осећа се још и данас, мада она није данас ни јака, ни моћна. Она је данас само анахронизам погодан за шаливе листове.

Утицајима цензуре свакако се и обајашњава, што је Лаубе, спремајући француске конверзационе комаде, често пута, мењао „морал“ тих комада, јер се није слагао „са обичајима и моралом немачког народа.“ Она, иначе, као што ћемо се мало час уверити, није утицала на Лаубеов репертоар.

(Наставиће се)

П. С. Талетов.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД

Поводом југословенских музички светковина.

Већ од дужег времена осећа се потреба за јачом музичком манифестацијом, која ће нам дати слику и преглед у првом реду наше домаће музичке уметности а за тим и све југословенске музике. Јер до сада и поред свега рада наших музичара, који је несумњиво дао извесног резултата, није се могао добити један целокупан појам о нашој уметности. Ми знамо из појединих програма концерата певачких дружина и других концерата, да имамо хорске музичке литературе. Зна се да се на репертоару Краљевског Српског Народног Позоришта налазе дела појединих наших музичара. Рад музичких школа несумњиво је изазвао веће интересовање за музику. Све ове музичке појаве нису биле организоване и зато нису утврдиле један извесан појам о нашој музици. Од свију вештина музика је најмање класификована. Систематски концерти и нарочите музичке вечери могу створити и код публике и код критике један критеријум за наше музичке прилике. Ми до сада систематских концерата нисмо имали. Нисмо их имали ни онда, када је Краљевско Српско Народно Позориште имало свој оркестар и када је музика била изједначена са драмом. Та музикална ера у позоришту није донела резултате, које је требала да донесе. Један од главних разлога била је та околност што тадањим музикалним и позоришним факторима није ни био циљ да подигну музичку уметност. Ја верујем у њихове намере, њихове добре намере, али они нису били на чисто с тим шта је то музичка уметност. Ни после ове ере није било боље. Спас од грозног скептицизма према нашој музичкој уметности може се наћи само у једној великој организованој музичкој манифестацији која ће упоредним начином да одреди не само место музичкој уметности међу осталим домаћим уметностима већ и место у целој Југословенској музичкој уметности. Целокупна југословенска музичка уметност треба на овај начин да уђе као признат фактор целе југословенске културе. Ето у главном побуде из којих се ради на организовању Југословенске музичке свечаности. Ову идеју саопштио сам Певачкој Дружини „Станковић“ чији сам други хоровађа и својим колегама г. г. Биничком и Крстићу и ова је идеја одмах врло добро прихваћена. Тако ће идуће године ова идеја бити из-

ведена у Београду. За сада се још не може говорити о детаљима из плана, могуће је говорити само о општим стварима и главној сврси.

Пре свега упознавање са музичким делима Југословена — дакле преглед њихове музике. Упознавање Југословенских вештак^а и најзад лично упознавање музичког уметничког света југословенских народа. Пошто се музикална култура једнога народа види у првом реду из музичких дела тога народа то је главни циљ упознавање оргиналних југословенских музичких дела. Она ће бити извођена средствима која ће нам стајати на расположењу. Солисте који ће бити за ово потребне биће такође Југословени а у недостатку ових треба тражити на другој страни, јер солисте и извођачи не чине важност. Главно да они буду што бољег квалитета, те да што боље представе дела југословенских композитора — Југословенску музику.

Ово, разуме се неће бити последње музикалне свечаности. Нема сумње да ће се у кратко после овога, можда већ после годину дана приредити у коме другом уметничком југословенском центру сличне свечаности. На тај ће начин и сами композитори бити потстрекнути на рад. Музикалност ће узети други облик у нашем културном животу и узеће дубљег корена у животу Југословена. После ово неколико југословенских изложба пластичне уметности осећа се јако духовно зближење и потреба за тим. И у литератури се иде тим путем. Када и музика пође тим правцем нема сумње да ће ово зближење ићи брже и још много срдачније. Јер, која је уметност ближа човечанству од музике? Музика је постала када и човек. Његов главни фактор — ритам постао је из покрета а други фактор — тон постао је из гласа. Ритам и тон спојени су осећањем које је израз душе. Од свију уметности музика је највише у стању да уђе у најшире масе народа и у највеће дубине његове душе. Музика је у својој основи најдиректнија уметност, Она постаје у нама. Она није репродукована.

Код нас, где се музика у ствари много осећа и воли, после ових светковина доћи ће се до много јаснијих појмова о вредности музике у опште и наших појединих музичких личности. За нас ће ово од веће вредности бити но гостовање Загребачке опере. Јер гостовање Загребачке опере није нашим музичарима — мислим на оне који стварају — апсолутно ни од какве користи — према томе на нашој оргиналној музици. Јер, као што сам већ рекао, главно је наћи начина да се дела наших композитора изводе и популаризују. Да се на тај начин развије музичка литература, треба створити нашим уметницима, нашим композиторима услове под којим ће се моћи успешно и сигурно развијати. Свима ранијим комбинацијама, ако се све оно раније може у опште назвати комбинацијама, нису нашим уметницима пружале ни моралне а још мање материјалне услове. Дакле није било ни услова за националну музичку уметност.

Стеван Христић

Б Е Л Е Ш К Е

КЊИЖЕВНОСТ.

Госпођа са Сунцокретом. — У елегантном издању књижаре Геце Кона, прештампана је на „Звезде“ драма Кнеза Ива Вјоновића „Госпођа са Сунцокретом“ и пуштена већ у продају. Продајна је цена два динара.

Борби. — Појавила се у првеним корицама збирка песама социјалистичког песника Видосава Ј. Трпчавина. Цена је 0-60 дина.

La rivista dei Balcani. — У Риму је овога месеца покренут полумесечни илустровани лист под горњим насловом. Циљ је листу да Талијане упозна са балканским народима и приликама у којима живе, с тога ће се он бавити историјом, политиком, географијом, финансијом, привредом, уметношћу и обичајима балканских народа. У првоме своме броју доноси чланак Миодрага Ристића: „Препорођај Србије“.

Оријентална библиотека. — Иницијативом талијанског листа „La rivista dei Balcani“ оснива се у Италији акционарско друштво које ће покренути „Оријенталну библиотеку“.

Шантићева химна. За прославу десетогодишњице сарајевског друштва „Просвете“ написао је Алекса Шантић нарочиту химну, за коју је сад списан стечај са 200 круна награде за композицију.

Србија у слици и речи. Г. Т. Радивојевић је дао у штампу прву свеску свога дела „Србија у слици и речи“, која ће августа месеца бити готова. Књига ће изнети 11 штампаних табака са 150 слика. Она садржи око 70 чланака изведених из путничких бележака и других списа.

„Историја Нове Срп. Књижевности“ од проф. Университета Др. Јована Скерлића а у издању књижаре С. Б. Цвијановића у Београду, изићи ће у августу из штампе. — Књига је поглавито намењена за школску употребу у средњим школама, али је тако писана, да ће моћи послужити сваком интелигентном читаоцу, који жели да се обавести о историском развоју и стању српске књижевности од почетка 18. века до данашњих дана. Изнеће око 15 штампаних табака у врло лепо и укусном издању а цена ће бити 3 дина. За један мањи круг љубитеља, биће штампано луксузно издање и стајаће 4.50 дина. — Како ће број ових примерака бити ограничен, нека се заинтересовани јаве благовремено.

Антологија новије Српске лирике. Од Богдана Поповића, професора упоредне књижевности на Универзитету, изаћи ће горња књига крива кроз десетак дана, у издању књижарнице С. Б. Цвијановића, у врло елегантном издању.

Русија, Културна Писма. Др. Радован Казимировић, оштампао је из овогодишњег „Бравкова Кола“, своја писма из Русије. Књига је изишла у Срем. Карловцима, а цена јој је 1.20 дина. Издање је лепо.

Приповетке Ги Де Мопасана. У књижевном друштву „Напредак“ у Земуну, изашла је прва свеска ових приповедака у преводу Гргура Берића, а с предговором Бранка Лазаревића. Књизи је цена 3.50 круна.

Књижарница Геце Кона. Ова угледна књижарница издаће кроз кратко време ове књиге, намењене школској употреби: Павла Поповића: „Преглед српске књижевности“; Јанка Лукића: „Српска синтакса“; Андре Гавриловића: „Историја Српске и Хрватске књижевности усменог постања“; М. Перовића: „Цицеронове говоре против Катилине“; М. Вукићевића: „Историју Српског народа, за III. и IV. разред средње школе“; и Ђуб. Миљковића: „Зоологију“.

ПОЗОРИШТЕ.

Нова сезона — Нова сезона Народног Позоришта почеће 15. августа ове године, а недељу дана пре тога већ ће отпочети пробе из нових комада. Одмах на почетку сезоне особљу ће бити подељене роле из Нушићевог „Народног Посланика“, Достојевског „Браћа Карамазови“ и Молијерових „Скапенових лудорија“.

Драмски стечај. — Сем Краљеве награде од 1000 динара која ће и за идну годину остати расписана, расписале и

Управа Народног Позоришта од своје стране награду од 1000 динара за најбољу драму из српског живота. Тако ће се до године драмски писци такмичити за две награде.

Бугарска драма. — Бугарски писац Д. Стерев учитељ у Бургасу послао нам је на приказ четири своје драме оштампане свака у посебној књизи. Дrame су: „Узурпатор“, историјска трагедија у четири чина; „Самуил“, историјска трагедија у четири чина; „Тамара“, историјска трагедија у четири чина и „У дома“, историјско-комичне сцене. Уз књигу која доноси трагедију „Самуил“, писац је приложио и своју слику. У предговорима овим књигама, писац се горко и жучно жали на позоришни савет бугарског Народног Позоришта, који му ни једну од ових ствари није хтео да прими за приказ.

Идеали — Тако се зове у три чина коју је написао Др. Бура Трифковић и коју новосадско Српско Народно Позориште са успехом приказује. Доктор Трифковић је син пок. Косте Трифковића, писца шаљивих игара. Он се до сад огледао у омањим радовима а ово му је први већи рад.

Босанско Позориште. — Тихо и нечујно организовало се у Сарајеву, на врло чврстој основици, прво босанско позориште, које је већ ступило пред публику. Позориште је за сада још дилетантско, али је поставило себи за задаћу да се постепено преобрати у стално позориште са глумцима од професије. Тај преображај већ је настао и вероватно већ од почетка ове сезоне, имаћемо у Сарајеву стално босанско позориште. Редитељ и први учитељ овога позоришта је г. Александар Милојевић, бивши члан нашега Народног Позоришта.

УМЕТНОСТ.

Југословенски музичарски конгрес. — Приликом догодишње шездесетогодишње прославе „Београдског Певачког Друштва“ организовале се овде у Београду први југословенски музичарски конгрес. На конгрес ће бити позвани и узете учешће сви југословенски композитори, капелници и хороваће, као и преставници певачких друштава. На конгресним састанцима решаваће се о путевима и начинима који би довели што чвршћој заједници како поједнаца који послују на уметности, тако и установа које је негују. Осим тога на конгресу ће се саветовати и о заједници и систему рада на прибирању југословенске народне музике, као и о евентуалном издавању једног заједничког југословенског музичког листа који би, по једанпут месечно, излазио наизменице у Београду, Софији, Загребу и Љубљани, и био уређиван једним ширим одбором.

Конгрес ће се одржати о Духовима 1913. године када пада и прослана „Београдског Певачког Друштва“.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

„Просвјета“. — Босанско-херцеговачко културно друштво „Просвјета“, завршило је прву десетогодишњицу свога рада са моралним и материјалним успехом. Прошлого месеца одржана је у Сарајеву свечана скупштина друштвена, на којој је тај рад одобрен.

Дом Академије Наука. — Србија и српска престоница стичу једну нову и културну тековину. Отпочело је ове године зидање великога дома Академије Наука, на угледном месту у Кнез Михаиловој улици. До године, под јесен, зграда ће бити готова и Академија се уселити у њу.

Из написа „Око Превода Заратустре“, штампаног у св. XI. „Звезде“, изостао је овај пасус са стране 754:

„Док свако сумња у искреност Г. Ђурчина, ретко ће се наћи људи који ће сумњати у искреност Г. Скерлићева говора. Први говор Г. Јована Скерлића за часак је осветлио сву нашу страховиту средину, као што муња за часак осветли једну вечито мрачну провалу. Г. Скерлић је доказао да је демократизам у Србији један политички метод којим се обмањује маса: у нас су демократизам и корупција постали синоними. Као што говор Г. Скерлића обасјава истине које су се криле, гониле и прећуткавале, исто тако и метод којим се он гони због тога говора обасјава нове истине о којима се само шапће, које се проклињу само међу четири зида. О, те су истине врло просте: искреност је данас у политици...“

Г. Талетов ће свој говор завршити у идућој свесци.

Уредништво „Звезде“

Читаоцима „Звезде“

„Звезда“ је успела да у досадашњим свескама које се налазе у рукама читалаца, прибере све угледне и најугледније српске књижевнике и даде највећи број радова из лепе књижевности. Тај успех учинио је да се „Звезда“ може готово сматрати органом српских књижевника а, претпостављајући лепу књижевност осталој садржини и часописима најпогоднијим за српске породице и домове.

Одзив је читалаца према листу такав да покретачи могу бити задовољни али не и такав да одговара жртвама поднетим и онима, које ће се тек поднети да се од „Звезде“ створи највећи и најугледнији српски књижевни лист. С тога се, понова обраћамо пријатељима „Звезде“ као и свима љубитељима српске књиге, да настану што више да прошире „Звезду“, како би допрла у све кутове где се српски чита.

Ако би се за ово друго полгође јавио знатнији број претплатника, администрација ће радо прештампати бројеве којих нема довољно, како би сваки читалац могао имати цео комплет „Звезде“.

Преплата је за пола године 10 динара или 10 круна.

Администрација.

